

BOŽENA FILIPAN
Varaždinske Toplice

BAROKNA BAŠTINA VARAŽDINSKIH
TOPLICA S OSVRTOM NA ZAŠTITU
I REVITALIZACIJU

*BAROCKERBE VON VARAŽDINSKE TOPLICE MIT EINEM
RÜCKBLICK AUF DESSEN SCHUTZ UND WIEDERBELEBUNG*

In dieser Studie wird die Entwicklung des barocken Schlosses »Stari grad« (Alte Stadt) in Varaždinske Toplice von der mittelalterlichen Festung und dem Renaissance kastells bis zu seinem Umbau zu einem herrschaftlichen barocken Schloß dargestellt. (1695.)

Die sakralen fortifikatorischen Gesamtheiten der Pfarrkirche sowie der Kapelle Hl. Geistes wurden im 18. Jahrhundert im Barockstil renoviert. In der Pfarrkirche wurde im Jahre 1765 die Orgel des berühmten Orgelbauers Antun Roemer aus Graz eingebaut, während im Jahre 1884. zwei Marmoraltäre vom Barockmeister Francesco Robbae aus der Zagreber Domkirche in diese Kirche verlegt wurden.

Da die Ortschaft Varaždinske Toplice eben in der Barockzeit zu einem modernen Badeort geworden ist, wird auch auf die Probleme vom Schutz sowie von Wiederbelebung des gesamten barocken Kerns hingewiesen, besonders auf die Pfarrkirche, die sich wegen ihre hochwertigen Inhalte für Konzerte der Barockmusik eignet.

I. Uvod

Kulturno-povijesni spomenici iz razdoblja baroka u Varaždinskim Toplicama nisu sve do danas sustavno obrađeni, iako se spominju u povijesnim pregledima naselja kao i u monografijama o kulturno povijesnim spomenicima Hrvatskog zagorja i baroknog graditeljstva u Hrvatskoj¹. Posebno su vrijedna ona tematska djela u kojima je objavljena građa te pojedinačne studije, kao što su: nezaobilazna monografija Ivana Krstitelja Tkalčića, a uz to i drugi mu prilozi o Varaždinskim Toplicama, zatim to su Kukuljevićevi prijepisi zapisa na kulturnim spomenicima u mjestu, pa prilozi Ivana Bojničića o kupališnim gostima u XVII. st. i rasprava Janka Barlèa o topličkoj tvrđi, dok su za barokni inventar župne crkve mjerodavne studije Vere Horvat-Pintarić o mramornim oltarima Francesca Robbe, i radovi Ladislava Šabana za Roemerove orgulje. Začudo, ovo kulturno naslijeđe nije zastupljeno u enciklopedijskim izdanjima Leksikografskog zavoda, u prikazima Varaždinskih Toplica, osim što je A. Horvat u ELU / IV iznijela samo najosnovnije podatke, a nema ga ni u Enciklopediji povijesti i umjetnosti Hrvatske. Štoviše, ne spominju ga niti povjesničari umjetnosti, iako su u njihovim djelima prikazani toplički antikni spomenici. Slavko Batušić se, doduše, 1957. godine osvrće na Robbine oltare, ali tako kao da su

ostvareni u Varaždinskim Toplicama, što pak nije točno. Tek se u knjizi Anđele Horvat »Između gotike i baroka« iz godine 1975. ukazuje na zanimljivost barokizirane renesansne osnove topličkoga dvorca. Zbog toga posebno čudi to što toplički dvorac »Stari grad« nije zastupljen niti u vrijednoj monografiji »Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja« Mladena Obad-Šćitarocija. Uzroke treba, vjerojatno, tražiti u nekim nedovoljno poznatim posebnostima ovoga mjesta koje ćemo razmatrati u ovome radu.

II. Izvori i pokazatelji za proučavanje graditeljstva u Varaždinskim Toplicama između gotike i baroka

Prvi poznati zapis hrvatskoga imena današnjih Varaždinskih Toplica nalazi se u listini kralja Bele III. iz godine 1181. kojom kralj potvrđuje darovnicu hrvatskoga bana Aleksija Kaptolu zagrebačkom, prema kojoj je njegov posjed T O P L I C A (TOPLISSA) negdje početkom XII. st. postao vlasništvom zagrebačkog kaptola². Toplice bijahu sjedište kaptolske uprave za topličku provinciju, 1336. postadoše potvrđeno trgovište, a Kaptol im je 1420. izdao povelju u kojoj su uz povlastice nabrojene i obveze prema vlastelinu, od kojih su posebno značajne radne obveze o popravljaju kaptolskih kuća i gospodarskih zgrada te kurije i kupališta. Te su obveze modificirane početkom XVII. st. posebnom nagodbom. Tijekom narednih stoljeća veleposjed se razvio u reprezentativno crkveno feudalno dobro sa svjetski poznatim kupalištem, o čemu svjedoči i osebujna graditeljska baština.

Iako su Varaždinske Toplice jedno od najstarijih hrvatskih naselja i naše najstarije ljekovito kupalište, dosadašnji znanstveni interes za utvrđivanje materijalnih dokaza o stanju i razvoju srednjovjekovnog naselja s kupalištem u poznato kupališno mjesto je izostao. Sačuvana spomenička cjelina »Stari grad«, srećom, sadrži u sebi tragove sviju kulturno-povijesnih epoha između gotike i baroka³ koji su usporedivi s poznatim arhivskim i povijesnim izvorima. No, njegova se posebnost ne očituje samo u tome što sadrži u sebi jasne oznake gotičkog, renesansnog i baroknog graditeljstva nego i u osebujnoj organizaciji prostornoga sklopa sastavljenog od vlastelinskoga dvorca i crkve.

Sve to ukazuje na zaključak da se je ovaj kompleks razvijao kontinuirano između gotike i baroka u osebujnim okolnostima. Radi utvrđivanja osnovnih razvojnih stupnjeva trebalo bi razjasniti kada su se sastavni dijelovi toga sklopa objedinili u renesansni kaštel, kao i to kada se je i kako provodila njegova barokizacija. Budući da je i topličko kupalište bilo sastavnim dijelom vlastelinskoga gospodarstva, nezaobilazno je i pitanje: što je poduzeto da se ono u razdoblju baroka osuvremeni, a naselje razvije u organizirano kupališno mjesto?

U ovome radu nastojat ćemo prikazati razvoj i postojeće stanje baroknoga kompleksa Varaždinskih Toplica, dosad poduzete mjere za njegovu zaštitu te ukazati na mogućnosti revitalizacije cjelokupne barokne baštine.

U tu svrhu odabran je genetički pristup istraživanju uz primjenu komparativne i analitičko-kauzalne metode, ali i metode izučavanja produkata djelatnosti⁴. Zbog nedostatka arheološko-konzervatorskih nalaza⁵ podaci su prikupljeni iz povijesne i arhivske, objavljene kao i neobjavljene grade, a prikazani su u pregledima od br. 1 do 4⁶.

Usporedni pregled br. 2 upućuje na zaključak da je cjelina »Staroga grada« nastajala postupno, ovim slijedom: najstariji dijelovi utvrda s kurijom i crkvom objedinjeni su u renesansni kaštel⁷ (»... in castello ...«) moguće tek krajem XV. st., u narednom je taj kaštel najprije obnovljen pa onda proširivan vanjskim fortifikacijama s kulama, a u istočnom dijelu naselja ostvarena je sakralno-fortifikacijska cjelina »Sv. Duh«; u XVII. st. započela je obnova i pregradnja kaštela, a nakon barokne obnove 1695. godine pretvoren je u vlastelinski dvorac. Nadalje se vidi kako je Kaptol svoje nakane s početka XVII. st. da preuredi kaštel i sagradi novo kupalište to mogao ostvariti tek nakon što se godine 1612. uspio nagoditi sa svojim podanicima. Potom je planski

provodio veće graditeljske zahvate na sva tri planirana područja: najprije je obnovljen kaštel i uz to su bile osigurane kuće za kupališne goste kao i neki gostinjac (ili konačište?), a od sredine XVIII. st. sustavno se uređuju zone oko dvorca: na jugu i jugozapadu župna, a na sjeveru nova kupališna s hotelom i novim »Konstantinovim kupeljima«.

Korelacijski dijagram pokazuje kako je taj razvoj tekao sukladno graditeljskim osobitostima sjeverne Hrvatske u razdoblju između gotike i baroka u kojemu se, kao posebnost ovoga mjesta, razvija kupališna arhitektura i urbanizacija kupališnog naselja u sjedištu crkvenoga veleposjeda. Razvojni proces i pojedinačna ostvarenja raspraviti ćemo u narednim poglavljima.

III. Od srednjovjekovne utvrde do baroknoga dvorca

Arhivsku potvrdu o topličkoj tvrđi prvi je iznio Ivan K. Tkalčić 1869. godine, dok je ostalu sabranu gradu o tvrđi, kaštelu i dvorcu sakupio i objavio 1912. Janko Barlè u svojoj raspravi »Nekoji prilozi za povjest topličke tvrde« uz koju je priložio i dva inventara iz XVI. i dva iz XVII. st.⁸ Osnovni izvor za utvrđivanje starosti tvrde je kaptolsko pismo upućeno iz Zagreba u Toplice službenicima i podanicima 9. rujna 1376., od kojega ćemo razmotriti najbitnije dijelove. Kaptol ga naslovljuje ovako: »Vicespano et richtardho ac toti comunitati provinciae et opidi Thopliczen-sis...« najprije hvaleći Topličane što grade ».. munitionem, pro defensione capitum et bonorum permaxime oportunam...« ali i pozivajući ih istodobno da opomenu buntovnog topličkoga župana (suppanus vester!) i one koji se protive gradnji ».. diligentiam et operam maiorem adhibeat ad continuatio municionis predictae...« (pod. B. F.) Dok je Tkalčić usvojio za početnu godinu gradnje tvrde 1376., Barlè drži da je ona mnogo starija. Prihvatljivom se čini ova pretpostavka prvenstveno stoga što povijesni izvori pokazuju da je Zagrebački kaptol od samoga početka svoje vladavine ovim posjedom bio prisiljen da ga brani od susjedne vlastele, ne samo pravno nego i oružjem, kao i to da su Toplice kao utvrđeno mjesto bile razorene za mongolske provale. Osim toga Barlè je svoje pretpostavke potkrijepio i navodima iz upravo toga pisma. Prema njemu bi se iz navoda ».. continuatio municionis...« moglo zaključiti kako je tvrda već prije postojala i da su je sada povećavali, proširili je i još bolje utvrdili. Čini se da ova njegova pretpostavka nije provjeravana, ali činjenica jest da usvojena nije, jer se i nadalje u povijesnim prikazima pa i u stručnim elaboratima navodi ta, 1376. godina. Tako u elaboratu za obnovu dvorca uz tu godinu stoji tvrdnja da su najstarije ugaone kule, a opis tlocrta u »Evidenciji spomenika kulture općine Novi Marof«⁹ glasi: »Najstariji dio utvrde građen je 1376. uz već postojeću župnu crkvu, kao zatvorena četvorina, koju je crkva zatvarala s juga i jugozapadnog ugla. Ipak, usporedba ovog opisa s nacrtom govori više u prilog našoj tezi o postupnom razvoju renesansnog kaštela. Uzme li se u obzir razložnost Barlèove pretpostavke, onda bi najstariji dijelovi današnjega spomeničkog kompleksa pripadali prvobitnom, neodređene starosti, koji ćemo radno označiti 1. stupnjem, i drugom razdoblju utvrđivanja u 1376. godini od kada se može pratiti njegov razvoj. O sadržaju srednjovjekovne utvrde također se ne zna ništa, ali da je već početkom XV. st. uz nju i kaptolska kurija, može se zaključiti iz teksta kaptolske povelje trgovištu Toplica prema kojoj su Topličani bili oslobođeni od sviju dotadašnjih obveza osim od plaćanja desetine za potrebe stolne crkve i obveza za popravak kuća, **kurije**, gospodarskih zgrada, kanala i kupališta (»..... ac reformationem domorum, **curie**, cellarii, vasorum et balnei pro communi utilitate fienda«¹⁰). Višekratne turske navale tijekom XV. st. ostaviše, kao i moguće dinastijske borbe na ovome području, tragove i na kaštelu koji je, prema iskazu topličkog župnika Klementa iz godine 1497., bio opustošen. Iz njegova navoda: ».. in castello fuerunt scrineta quinque magna, quas dominus Clemens dixit fuisse combusta per Almanos...« Barlè procjenjuje da bi to moglo biti u vrijeme dinastijskih borbi između kraljeva Vladislava II. i Maksimilijana (1491.–92.) tada kad je u Zagrebu boravila njemačka posada¹¹. Župnikov iskaz upućuje na zaključak da je krajem XV. st. i crkva bila u sklopu utvrđenoga, renesansno koncipiranog kaštela kao i to da je nakon pustošenja isti morao biti obnovljen. A da je tako zaista i bilo, proizlazi i iz ovog navoda: ».. Između kula i crkve tekao

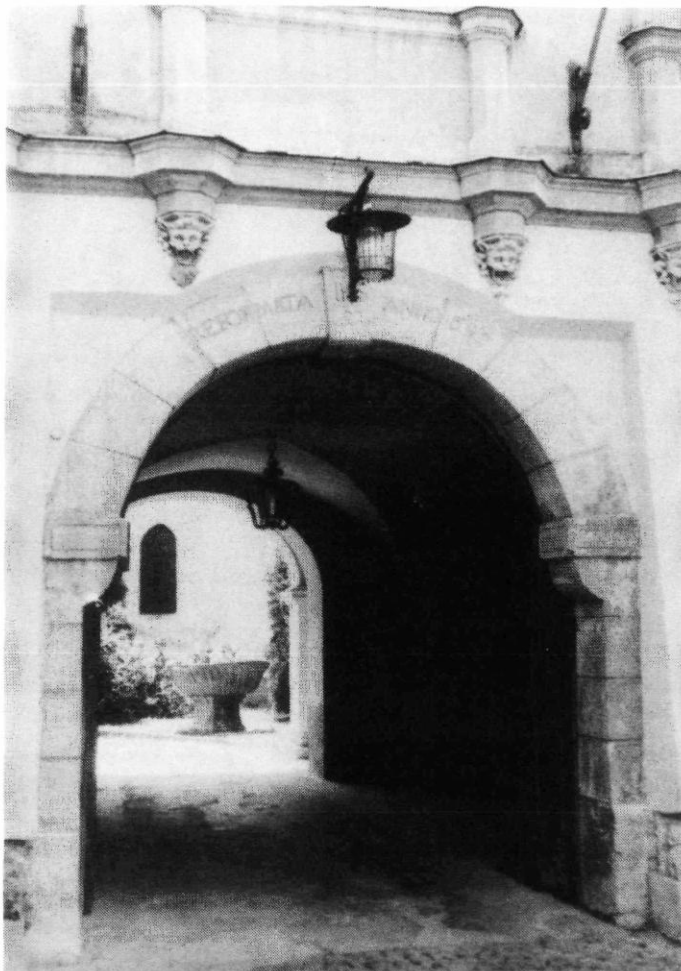
je visoki zid sa dvostrukim nizom puškarnica, na kojemu je s unutarnje strane stajao drveni obrambeni hodnik u koji se prilazilo iz kula. Početkom XVI. st. dograđen je uz ovaj još i drugi unutrašnji zid, pa je tako nastalo tu više prostorija za stanovanje i spremišta...¹². Budući da se ovaj opis obrambenih zidova može odnositi samo na istočno i na zapadno krilo kaštela, suditi je da se kaptolska kurija nalazila u sklopu sjevernih utvrda, u pročelnom dijelu iz kojeg se razvila »palača«. Razumljivo je da su crkvene dragocjenosti morale tada biti pohranjene na prikladnom i u najsigurnijem dijelu kaštela. U vrijeme turskih ratova, tijekom XVI. i početkom XVII. st. uslijedilo je četvrto razdoblje utvrđivanja u kojemu je renesansni kaštel znatno proširen spojnim zidovima s vanjskim kulama na istočnoj i zapadnoj strani, a 1696. postojala je uz njih i sjeverna kula (».. in basta seu stuba ad semtemtrionem...«). Tako objedinjena fortifikacijska cjelina u sjeverozapadnom dijelu mjesta osigurana je nasipima i opkopom kojim je tekla termalna voda, a od istočne kule ovu su cjelinu s drugom sakralnom fortifikacijom u sjeveroistočnom dijelu naselja povezali snažni zidovi s čvrstim kućama ugrađenima u stijenu¹³. Takvo utvrđeno naselje bijaše tada značajno vojno-strateško uporište u borbi protiv Turaka.

Utvrđeni kaštel bijaše i sjedište kaptolske uprave s »pravom mača« (ius gladii) rezidencijalnog tipa u kojemu su odsjedali i kanonici¹⁴ na liječenju u Toplicama, u tzv. »gospodskoj sobi«.

Početkom XVII. st. započelo je peto razdoblje u razvoju kaštela. Nakon što su zastala turska nadiranja u ove krajeve, a sultan Mehmed i mirom na ušću Žitve godine 1606. navijestio dva mirna desetljeća, Kaptol je pristupio, sukladno baroknim životnim nazorima i već razvijenim potrebama za lagodnijim životom sve zahtjevnije kupališne klijentele, osobito one iz susjednih zemalja, sustavnoj pregradnji i dogradnji kaštela i srednjovjekovnog kupališta. O tome svjedoči bogata kaptolska prepiska s buntovnim podložnicima, nagodba s njima i konačno sudska presuda. Posebno je značajna nagodba iz 1612. godine zbog toga što se njome ponovno izjednačuju Topličani s ostalim podanicima u radnoj obvezi radi **popravljanja i gradnje kaštela, kupališta i crkvi**. S njom u svezi je sudska presuda iz 1617. godine u kojoj su nabrojani poslovi koje su dužni vršiti podanici kao i oni za koje će Kaptol unajmiti stručne radnike; podanici – težaci moraju kopati kamen, dovesti ga i sve uraditi što će biti potrebno za zidove, dok je Kaptol obvezan na plaćanje zidara, ciglara i klesara koji će isklesati kamen za prozore i vrata¹⁵. Navedeni radovi pokazuju da se tada nije namjeravalo samo utvrđivati i popravljati nego i pregrađivati pa i graditi mnogo novoga u kaštelu. Što je nakon toga učinjeno u prvoj polovici stoljeća, može se prosuditi i po sačuvanim inventarima. I uz južni obrambeni zid uređeni su prostori za smještaj povremene i stalne vojne posade, pa je tako kaštel osiguran da ga više nije trebalo utvrđivati nakon karlovačkog mira¹⁶, a toplički fortifikacijski sklop podliježe promjenama.

U šestoj fazi obnove **kaštel je 1695. godine preuređen u barokni dvorac, ali tako da je ostala sačuvana njegova renesansna osnova, uključujući i crkvu**. Zanimljivo je kako je taj vlastelinski dvorac i nadalje zadržao svoj starinski naziv »Stari grad«, što je u skladu s postavkom A. Horvat da je toplički **stari kaptolski kaštel**, za razliku od novosagrađenih kaštela u XVI. st., pregrađen u dvorac. Usporedimo li inventare iz polovice stoljeća s onim iz godine iza barokne obnove, dobit ćemo uvid u njegov razvoj tijekom XVII. st. Uz pretpostavku da su ovi popisi obavljani u svima postojećim prostorima unutar kaštela (dvorca), ovi inventarski podaci pokazuju da je već sredinom stoljeća bilo u kaštelu novih prostorija, koje su u baroknoj obnovi samo modificirane, **dok su druge bile dograđene**. U posljednjem popisu podrumski su točno označeni, u skladu s tadašnjim gospodarskim interesom, a popis je obavljen i u vanjskim prostorima te u dvije vanjske kule, što znači da je dvorac ostao unutar utvrđenja. Navedene prostorije u kojima je obavljena inventarizacija pokazuju i to da je ovaj barokni dvorac bio **vlastelinski dvorac dobro organiziranog vlastelinstva**. (Pregled br. 3).

Dvorac »Stari grad«¹⁷ jednokatna je građevina s tri krila, građena od kamenih zidova debljine 110 cm i svodenih je stropova. Sobe na prvome katu imaju stropove ukrašene stucco ornamentima, a posebno su lijepi stropovi u dvjema sobama sjeverozapadnog dijela dvorca. Sjeverna fasada s kamenim portalom, koji nosi natpis: R E F O R M A T A A N N O + 1695.

Slika 1. – Barokni portal dvorca »Stari grad« s pogledom na dvorište s crkvom.

zadržala je izvorni barokni izgled, dok je njezin rizaltni dio pročelja obnovljen početkom XIX. st. u neogotičkom stilu. U tehničkom opisu čitamo: »Dvorišna pročelja palače imaju u prizemlju djelomično otvorene, djelomično zatvorene trijemove na stupove koji nose polukružne lukove. Na prvome katu polukružni arkadni trijemovi su zazidani i umetnuti su prozori, ali siluete stupova i arkadnih lukova su vidljive... Stubište je od hrastova drveta«. Iako se od najstarijeg inventara nije ništa sačuvalo¹⁸, o luksuznom uređenju može se suditi po ostacima mladega stilskog namještaja, po svjetiljkama i sobnim pećima. U dvorcu su osim kanonika odsjedali i najviši crkveni i svjetovni dostojanstvenici, što potvrđuje rezidencijalni karakter dvorca. Unutrašnje dvorište je oblikovano u perivoj koji s južne strane zatvara crkva, a gospodarsko je uređeno između dvorca, istočne kule i obrambenih zidova.

Slika 2. – Dvorišno pročelje sjevernog krila dvorca.

Dvorišna pročelja dvorca imaju u prizemlju djelomično otvorene, djelomično zazidane trijemove na stupove koji nose polukružne lukove. Na prvome katu polukružni arkadni trijemovi su zazidani i na njihovo mjesto uzidani prozori, ali silhuete stupova i arkadnih lukova su vidljive.

Slika 3. – Pogled s gornjih prozora na istočno krilo i na gotičko svetište barokizirane župne crkve kojom je zatvorena južna strana dvorca.

Snimio: D. Putar

IV. Razvoj kupališta i kupališnog mjesta

O namjerama Kaptola da u Varaždinskim Toplicama gradi novu, zidanu kupališnu zgradu svjedoči najprije činjenica da je 1606. godine obustavljena bila već započeta gradnja novog kupališta, a onda i tekst nagodbe iz 1612. s topličkim podanicima iz kojeg proizlazi da Kaptol od te namjere nije odustao. Prema sudskoj presudi iz godine 1607. Topličani su pregradnjom osuvremenili drveno srednjovjekovno kupalište koje je, već dotrajalo, uništeno požarom 1778. godine. Nova, od kamena zidana zgrada kupališta podignuta bude već sljedeće godine.

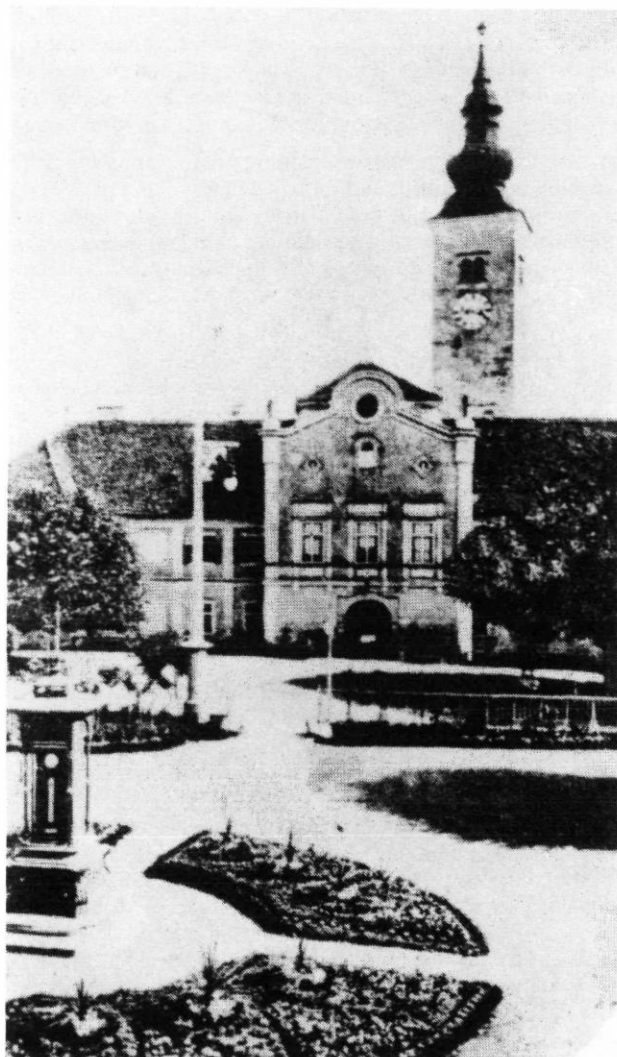
Za procjenu pak razvoja kupališnog mjesta treba uzeti u obzir dva svjedočenja: jedno iz početka XVII. st., a drugo nakon proteklih 170 godina¹⁹. Prvo se odnosi na pismo baruna Kašpara Breunera iz Negaua od 8. VIII. 1610. godine koji, navodeći da u **Toplice dolazi već više godina radi liječenja, ističe da je mjesto prenatrpano kupališnim gostima, a da ne pruža nikakve pogodnosti**. Drugo dolazi od idrijskog liječnika dr. Hacqueta, koji, opisujući Varaždinske Toplice nakon što je izgrađeno novo kupalište, **izjavljuje da je mjesto uredno i vrlo posjećeno**.

Zbog opisanih nepogodnosti u mjestu ugledni su kupališni gosti u XVII. st., a ti su bili: prelati, grofovi, baruni i visoki krajiški oficiri, odsjedali u vrijeme liječenja u kaštelu i u drugim kaptolskim kućama, a neki su od njih gradili u tu svrhu vlastite kuće, ili ih unajmljivali pa i otkupljivali od Kaptola. Takve bolje kuće posjeduju i ugledniji mještani. Osim toga u mjestu je postojao i neki gostinjac u blizini kaptolskog podruma izvan utvrda, kako to stoji u inventaru iz godine 1696. (.. apud hospitale..)²⁰.

Iznijeto pokazuje kako je **Kaptol već od početka XVII. st. razvijao i kupališnu privredu**. Stoga ne čudi što je kaptolska uprava u posljednjoj fazi barokne obnove kaštela sustavno podređivala i druge dijelove utvrde potrebama kupališnog mjesta. Negdje početkom XVIII. st. istočna je kula preuređena u stambenu zgradu, sredinom stoljeća ruše se nasipi i zatrpavaju opkopi, a grade prilazi i šetališta, pa se onda 1756. godine podiže **nasuprot dvorcu jednodatni hotel s gostionicom**. Budući da je uređivanje okoliša, cvjetnjaka, izvora i parkova jedna od značajki baroka, ovdje treba upozoriti i na zanemarene podatke hortikulturnog stručnjaka, Marijana Kriglovića, o uređenju topličkog parka već početkom XVIII. st. (1712.–15.)²¹. Iako izvore nije naveo, njegovi se navodi, ili stručne procjene, ne bi smjeli zanemariti u budućim istraživanjima, to tim više što je na topografskom planu Toplica iz 1822. godine ucrtan već razvijeni park iznad termalnoga vrela (Lustgarten). Taj park s termalnim vrelom, koje bijaše također uređeno već u prethodnom stoljeću, bijahu sastavnim dijelom **stare kupališne zone**. Čini se da autori »Plana obnove privoja« ovo ne uzeše u obzir.

U vrijeme kada je Varaždin banski grad, i kada on postaje glavnim gradom Hrvatske, i ovo je kupališno mjesto u njegovoj blizini, a zasigurno i pod njegovim utjecajem, već ostvarilo svoju baroknu jezgru. **Osebjuna urbanistička cjelina naselja bijaše također oblikovana prema baroknim principima**: prema središnjem vlastelinskom dvorcu vodile su radijalne prometnice iz smjera Zagreba, Varaždina, Križevaca i Podravine, dok su se oko njegova trga nizala simetrično gospodarska zdanja, među njima i kupališna. Prastara kupališna zgrada djelovala je u nehigijenskim uvjetima pa se svojim izgledom nije više nikako uklapala u tako oblikovani prostor. Stoga je razumljivo da je, odmah po nastupu službe županijskog fizika, dr. Lalanquae postupao i u Varaždinskim Toplicama u smislu zakonskih propisa²² tako da je njegovim zalaganjem nakon požara podignuta nova, od kamena zidana kupališna zgrada. Znakovito je kako nju kupališna uprava ne smješta u staru kupališnu zonu, nego u blizinu dvorca, i to uz već postojeći hotel, čime je oblikovana **nova kupališna zona**. Novo kupalište je prozvano »Konstantinova kupelj« po caru Konstantinu, obnovitelju ognjem uništenih rimskih termi, i bude hodnikom pripojeno hotelu. Uređujući tu novu kupališnu cjelinu, Kaptol otkupi od obitelji Belavić njihovo imanje iza hotela, a oni dobiše u zamjenu kaptolsku kuću²³. Ova, kao i ostali primjerci profane arhitekture građanskih i kaptolskih zgrada oko kupališnih zona, dvorca i topličkoga trga, te uz župni dvor pokazuju obrise topličke barokne jezgre. Osnovna urbanistička koncepcija narušena je polovi-

com XIX. st. novom regulacijom prometnica kroz starogradski trg²⁴. Graditeljski objekti oko njega bijahu već prije toga samo preinačeni nadogradnjom u nove klasicističke hotelske zgrade visokih krovova: jednokatni hotel u dvokatni »Konstantinov dom« i prizemno kaptolsko spremište uz sjeverni rub gospodarskog dvorišta u »Novo zdanje« te je time ostvarena skladna cjelina u stilskome slijedu prethodnoga baroknog razdoblja. U drugom poslijeraću narušen je prvotni izgled »Konstantinove kupelji«. U župnoj zoni, podno crkve i ostataka obrambenih zidova i barokizirane istočne kule, još stoje barokne zgrade prizemne trivijalne škole i jednokatne župne kurije (sl. 5.).

Slika 4. – Kupališna promenada i »Stari grad« između dva rata.
Presnimljena slika »Grad«, br. 402228, iz suvenir-albuma, naklada Ferdo Rosenberg i sinovi.

V. Obnova sakralnih objekata

Sada ćemo razmotriti kako se je Zagrebački kaptol, kao crkveni feudalac i kao zemaljski gospodar u ulozu kolatora župne crkve, odnosio prema starim crkvenim građevinama u razdoblju baroka kao i prema njihovu održavanju u postbaroknom razdoblju s obzirom na njihovu ulogu u životu kupališnog mjesta.

Kao što vidjesmo, župna crkva Sv. Martina, koju spominje u svome popisu župa Ivan Arcidakon Gorički 1334. godine, ostade i nadalje u sklopu baroknoga dvorca. Ta stara gotička građevina, *svremenica zagrebačke gotičke katedrale iz druge polovice XIII. st.*, prostire se na južnom dijelu najviše terase naselja smjerom istok-zapad. Jednobrodnu građevinu izdužene poligonalne apside s vanjske strane učvršćuju četiri lijepo oblikovana gotička kontrafora (pilastra)²⁵ (sl. 3.) između kojih se vide tragovi visokih gotičkih prozora. Uz sjeverni bok stoji zvonik unutar kojeg se još vide ostaci gotičkih kontrafora. Na koji su se način i kada ostvarili planirani radovi i na topličkim crkvama **prema nagodbi iz 1612. godine**, zasad nije poznato, iako je vrlo vjerojatno da ih je bilo već u vrijeme obnove i pregradnje kaštela. Usporedni pregled građevinskih radova (Pregled br. 2) pokazuje da su se radovi na crkvenim objektima u pravilu odvijali ciklički, i to istodobno ili u približno isto vrijeme s glavnim graditeljskim radnjama u dvorcu ili kupališnim objektima. Stoga bismo podatak o pregradnji crkvice Sv. Duha u godini 1649. mogli držati indikatorom nekih zahvata i u župnoj crkvi, to tim više što se zna da je toj crkvi 1669. godine poklonio novu propovjedaonicu toplički građanin, brijač Juraj Horvat²⁶ te da su 1674. godine popravljali toranj. Poznato je kako je u prvoj polovici XVIII. st. bila požarom teško oštećena i župna crkva. Njezina obnova nakon toga vezana je uz ime poduzetnog župnika Ivana Travinića, čije se ime spominje u Toplicama već od 1737. godine. Pod njegovom upravom podignuta je 1745. godine nova kurija župnoga dvora («Curia parohialis de novo murata.», Prot. 167/VIII, Vis. 21. VI. 1745.) a još za njegova života, oko 1777., popravljene su župne zgrade. U tu svrhu su župljani iz sela Ljubešćice bili posebnom nagodbom obvezani da iskopaju i dovezu 60 kola kamena²⁷. Prema tome, **župna kurija nije podignuta krajem, već sredinom stoljeća**. Isto tako mora da je već tada postojala i pobočna kapela za koju su godine 1745. kanonici, zagrebački Terihay i čazmanski Gagdy, poklonili oltar Blažene Djevice Marije koji je tu stajao sve do 1911. godine. O vremenu dogradnje ove bočne kapele nema sigurnih podataka, a nisu suglasni niti procjenitelji, pa tako uz tumačenje kako je dograđena u vrijeme cjelokupne barokne obnove crkve postoji i mišljenje o naknadnoj dogradnji. Međutim, oltar iz 1745. godine posvećen Blaženoj Djevici Mariji, kao i natpis na »starome zvonu«, kako ga zbog nepoznate starosti naziva Kukuljević²⁶,

» + SANCTA MARIA + ORA PRO NOBIS +
+ SANCTE MARTINE + ORA PRO NOBIS + «

pokazuje da je i u Varaždinskim Toplicama vrlo rano njegovan kult Majke Božje kakvom odgovaraju istovjetne barokne kapele. Uz navedene pokazatelje baroknoga duha za konačnu bi procjenu starosti te kapele²⁸ trebalo uzeti u obzir i neka arhitektonska rješenja, prvenstveno zajednička njoj i sakristiji, a na samoj kapeli njen zaseban ulaz, tzv. »mala vrata«, i njenu južnu fasadu u čiji je gornji dio uzidan sunčani sat (prvotno oslikan!) te u prizemnom dijelu zazidani ulaz.

Sve to ukazuje na zaključak da je i **barokizacija topličke župne crkve** bila postupna. Glavna barokna obnova izvedena je od 1760. do kraja 1762. godine, kako svjedoči Kukuljevićev prijepis natpisa »1761.« suglasan s pismom tadašnjeg župnika Travinića (sl. 5.). Župnik je rukovodio obnovom crkve, ali njegovo pismo, što je ustvari izvještaj Kaptolu o učinjenom, pokazuje kako je upravo Zagrebačkom kaptolu bilo stalo da se u Varaždinskim Toplicama dolično mjestu uredi i opremi ova crkva. Dio toga pisma, onaj koji se odnosi na gradnju i opremanje crkve, glasi: ».. Župnu crkvu ovoga trgovišta u Toplicama pod upravom zaštite prečasnoga Kaptola uz božju pomoć i potporu presvjetlih i velečasnih gospodstava vaših pomagati doveo sam u ono stanje, da se nadam, da ću je ove godine potpuno završiti. I kada ona bude dovršena, vjerujem, da će

Slika 5. – Župna crkva Sv. Martina u sklopu starogradske spomeničke cjeline i barokna prizemnica školske zgrade.

Razglednica, Izdavač: ŽU Varaždinske Toplice i KS Zagreb

biti toliko otmjena, da bi mogla u gdjejojemu gradu biti na ukras. **Što pak narod ove župe misli stoji to, da misli uz dobrovoljno darovanje nabaviti orgulje**, da se božja služba s uresom vrši...« Istodobno župnik je zamolio da Kaptol osnuje stalnu zakladu za učitelja-orguljaša, što je Kaptol svojim rješenjem od 18. siječnja 1763. godine odobrio (Prot. 170/XI Vis. Varasd. 14. II. 1768. – prilog zapisniku). O spomenutoj »otmjenosti« barokizirane crkve možemo suditi po njezinu

izgledu i sačuvanim dijelovima onodobne opreme, ali i po zapisima kasnijih župnika. Crkva je tada umjesto dotrajalog ili vatrom oštećenog drvenog tabulata dobila barokne svodove i zapadnu baroknu fasadu s dvije niše, obradenim kamenim portalom i rokoko kartušom. Iznad ulaza podignut je zidani kor poduprt s dva obla kamena stupa. (Vis. Varasd. 15. II. 1765., De choro: Ad portem maiorem...) Barokiziran je i zvonik tako da je na njegovu gotičku osnovu umjesto dotadašnjega drvenog dijela dozidan novi s baroknom lukovicom. Tako obnovljena crkva opremana je postupno odgovarajućom baroknom opremom. Orgulje su postavljene 1765. godine, kako to svjedoči graditeljev zapis:

Antonius Roemer
Organi Fex Graecensis
Anno 1765.

Vizitator je 1768. godine zapisao i cijenu izrade orgulja: »Chorum habet ad portam maiorem muratum superpozito organo noviter praetio florum 500 comparato...« (Vis. Varasd. 14. II. 1768.) Navedenih 500 rajnskih forinti odnosi se samo na izradu i postavljanje orgulja, dok je kućište obojano i pozlaćeno tek 1771. godine. Te je radove naručio zagrebački kanonik Petrović, a izveo ih križevački pozlatar Paller za 60 rajnskih forinti. Nabavljena je i nova propovjedaonica za 320 forinti. O vrijednosti tadašnjih oltara može se suditi po dva njihova sačuvana detalja: drvenom liku Razapetog Krista s oltara Sv. Križa i po dva moćnika u drvenim okvirima. Oltar Sv. Križa stajao je tada u crkvenoj ladi, a u bočnoj kapeli bijahu drveni oltari Sv. Barbare i onaj oltar iz 1745. Blažene Djevice Marije²⁹. Od starog crkvenog inventara sačuvani su i vrijedni obredni predmeti umjetničkog obrta u srebru i njegovoj pozlati. Osvrnut ćemo se i na osobitosti topličke župne crkve s obzirom na njezinu ulogu u životu kupališnog mjesta i kaptolskoga dvorca. Ovako »otmjenom« uređena i opremljena crkva postade ne samo vjerskim već i svojevrsnim kulturnim okupljalištem župljana, pa i kupališnih gostiju, te je tako postala bitnim dijelom kupališnog mjesta, kako to pokazuje vizitatorov zapis o učitelju-orguljašu. Prvi stalni orguljaš bijaše učitelj topličke trivijalne škole Nikola Sučić (Nicolaus Szuchich) za kojega vizitator 1768. godine utvrđuje da »... organum comode pulsat...« pa onda 4. rujna 1771. zapisa i ovo: »... svi stranci hvale, čude se i razglasuju naročito zbog pobožnog pjevanja koje u pojedine dane u župnoj crkvi na nježno skrušenje pobuđuje...« »... ut omnes extranei laudant, admirentur et praedicent...«. S obzirom na razvoj kupališnog mjesta uočeno je da su crkveni objekti i u XIX. st. bili obnavljani usporedno s izgradnjom glavnih kupališnih zgrada i uređivanjem kupališnog dijela mjesta. Početkom stoljeća obnovljeni su: 1813. kapela Sv. Duha, 1819.–20. župna crkva i pročelje dvorca, što odgovara vremenu izgradnje i nove pučke kupelji; zatim proširenje »Konstantinova doma« 1871. izgradnjom zapadnog krila i novih kupelji slijedi unutrašnje uređenje župne crkve i opremanje mramornim oltarima i freskiranjem stropova (1884.–85.); isto tako i početkom XX. st. nakon što je bio podignut novi hotel »Josipova kupelj« bila je obnovljena unutrašnjost i oprema župne crkve.

U posljednjim desetljećima XIX. st. crkva je opremljena mramornim oltarima Francesca Robbe visoke umjetničke vrijednosti. Njih je topličkoj crkvi poklonio njen kolator, Kaptol zagrebački, u vrijeme restauracije zagrebačke katedrale, i to najprije oltar Sv. Barbare i onda još i, nagovorom opata Franje Gašparića, oltar Sv. Katarine. Ti su oltari dopremljeni i postavljeni u topličku crkvu 1884.,³⁰ a ne kako se navodi 1881. ili 1882. godine. U stručnoj literaturi ovi su oltari poznati kao »zagrebački oltari Sv. Barbare i Sv. Katarine« kojima u topličkoj postavi nedostaju dva mramorna kipa, upućena istodobno na drugi kaptolski veleposjed u Sisku. Izbor Varaždinskih Toplica tada sigurno nije bio slučajaj, a niti samo prema »principu čistoće stila« zbog postojeće barokizirane crkve, nego je to učinjeno i radi obogaćivanja tada već svjetski poznatoga kupališta u vlasništvu Zagrebačkog kaptola.

Preostaje nam još da raspravimo pitanje: zašto je župna crkva ostala u sklopu dvorca i nakon njezine barokizacije? Prikazujući preuređenje »staroga kaptolskog kaštela« u dvorac, na tu se zanimljivu posebnost osvrnula već bila i A. Horvat, ovako: »Zanimljivo je da je taj renesansno

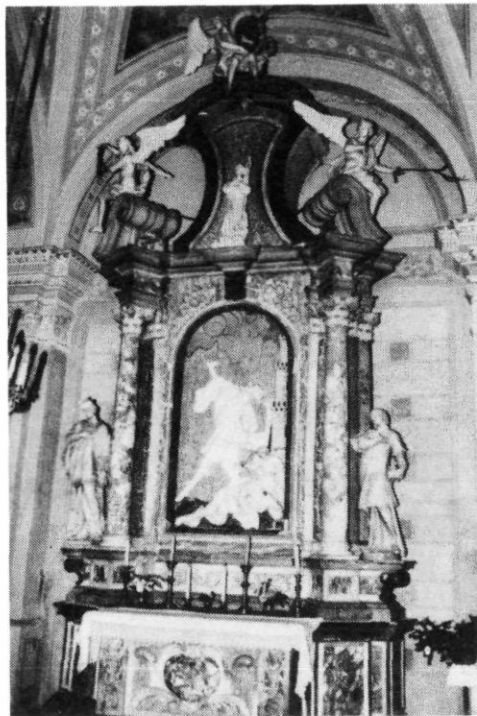
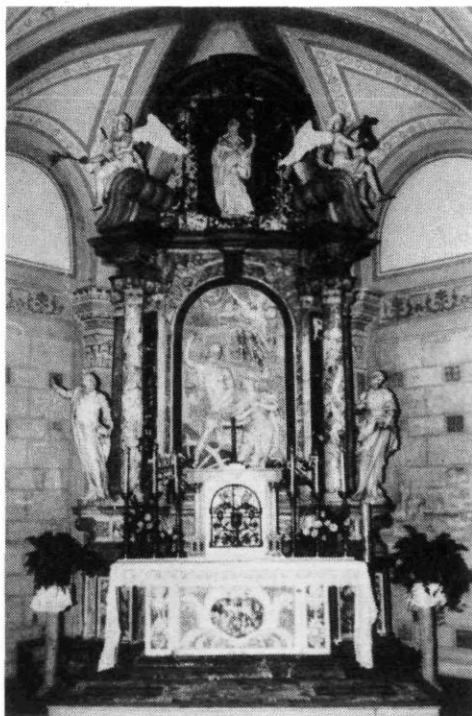

Slika 6. – Barokne orgulje Antuna Roemera iz Graza. Milan Majdak našao je 1932. god. u njima ovakav zapis:

Antonius Roemer
Organi Fex Graecensis
Anno 1765.

Pozlatu kućišta izveo je pozlata Paller 1771. god. Napis u medaljonu na pročelju kora trebalo bi ispraviti prema izvorima: prerađena 1761., freskirana 1885., oslikana (zidovi) 1912. kada su loše obnovljene Antoninijeve freske.

Snimio: D. Putar

Slike 7. i 8. – Francesco Robba: oltari Sv. Katarine i Sv. Barbare.

Postav: Marko Antonini, 1844. godine.

U oltarne atike uloženi svetački kipovi 1974. godine: drveni barokni kip Sv. Martina na glavnom oltaru i gipsani Sv. Nikole Tavelića na oltaru Sv. Barbare

Snimci: D. Putar

koncipirani četverokut s jedne strane zatvarala – kao što je to kod samostanskih kompleksa – gotička, barokizirana župna crkva, od koje je zvonik, kao glavna urbanistička dominantna, unutar dvorišta s arkadama«. No, treba upozoriti da crkva nije ostala samo u prostornome sklopu dvorca, već da je s njim bila sve do drugog poslijeraća povezana i funkcionalnom vezom preko zapadnoga krila, koje su sa crkvenim korom povezivala vrata. Ako bi u vrijeme barokne obnove dvorca crkva još mogla biti dio sačuvane fortifikacije, to više nije bilo nužno prigodom njene barokizacije kada je podignut takav crkveni kor. Prema tome, to je znak da je crkva ostala i nadalje u funkciji dvorca, **možda kao svojevrsna dvorska kapela**. U prilog ovom tumačenju govori ponajprije to što ovaj kaptolski dvorac, u kojem su odsjedali kanonici i najviši crkveni dostojanstvenici, nije imao uobičajenu dvorsku kapelu, a da su župnu crkvu darivali kanonici i njen kolator – Kaptol zagrebački i toplički vlastelin – kao i to da su u njoj sahranjivani i crkveni uglednici³¹. Pretpostavljam da vrijedne podatke o tome skriva crkvena kripta čiji je pristup zatvoren prilikom popločenja crkvenoga poda 1912. godine. O njezinu sadržaju nema podataka u župnoj arhivi, ali se pretpostavlja da su u njoj sahranjivani toplički župnici, kanonici i drugi crkveni dostojanstvenici, na što ukazuju i dva uzidana epitafa u crkvi.

Druga sakralno-fortifikacijska cjelina nalazi se u sjeveroistočnom dijelu naselja, nekada na isturenoj a sada izdvojenoj zaravni sedrene pećine, a sastoji se od crkvice Sv. Duha i obrambenih

Slike 9. i 10. – Barokni oltar u kapeli Sv. Duha s iluzionističkom slikom oltarne arhitekture tipa Robbinih oltara i oltarnom slikom Silaska Duha Svetoga Snimci: D. Putar

zidova iz XVI. st. unutar kojih je sačuvan elitniji dio groblja s vrijednim kulturno-povijesnim spomenicima iz polovice XIX. st. Crkvice je podignuta na ostacima starije i mnogo prostranije crkvene građevine bazilikalnog tipa, stradale u vrijeme mongolske provale, za koju se pretpostavlja da je najstarija toplička župna crkva. Domaći zapisi spominju je 1497. kao ruševnu («.. in kamenie ..») a vizitator 1649. navodi da je građena od kamena i svodena te da je u pregradnji. Barokizirana je 1774. godine kada je ureden portal s uklesanom godinom i nad njim, umjesto dotadašnjeg drvenog, podignut zidani zvonik. To je sada jednobrodna crkvice svodenog stropa i oslikanih zidova s baroknim oltarom iznad kojeg je iluzionistička slika oltarne arhitekture sa slikom »Silaska Duha Svetoga« u tehnici tempere, a uz oltar su, poput ikonostasa, oslikani i lukovi vrata kojima je riješen prostor sakristije iza oltara. Natpis nad oltarnom slikom kazuje da je nastala 1813. godine brigom župnika Golubića i rukom A. Horge, domaćeg majstora, no vjerojatnije je da se to odnosi na obnovu starije slike³².

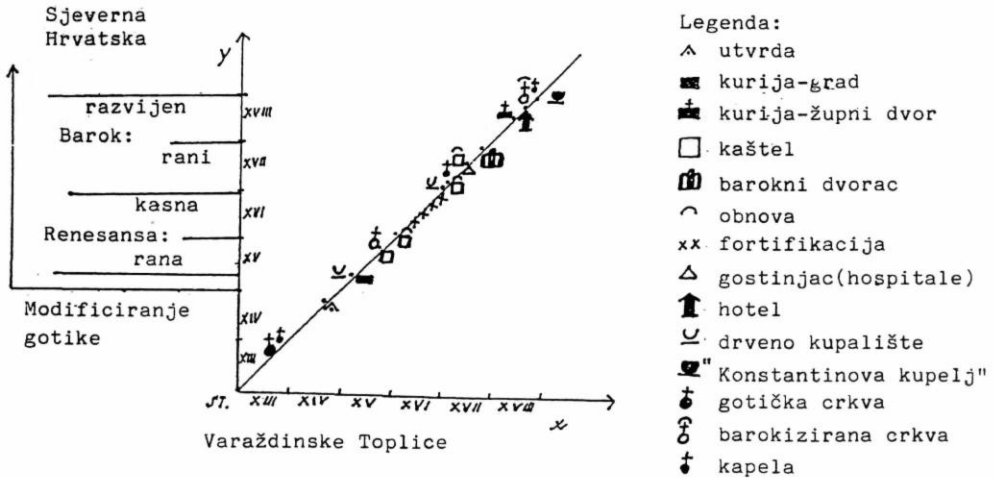
Gotička kapela, uz negdašnju križevačku cestu na kraju Duge ulice, srušena je zbog dotrajalosti nakon napuštanja te ceste, a od nje je sačuvan samo kameni kip Sv. Ane. Isto tako je uz ondašnju zagrebačku cestu bio podignut zavjetni pil Sv. Fabijanu i Sebastijanu, vjerojatno za vrijeme epidemije kuge oko 1712. godine³³. Građen je u obliku niše s menzom oltara, oslikanih je zidova sa svodenim lukom i pokrit limenim krovom s velikim križem od kovana željeza. Nakon napuštanja te ceste pil je ostao u sklopu toga dijela naselja.

VI. Udio topličke graditeljske baštine u graditeljstvu sjeverne Hrvatske između gotike i baroka

Sve dosad iznijeto opravdava uvodno pitanje: zašto topličku kulturnu baštinu predbaroknog i baroknog razdoblja ne spominju naša enciklopedijska izdanja kao ni djela s područja povijesti umjetnosti?

To bismo prvenstveno mogli objasniti, ali ne i opravdati, dominantnim znanstvenim interesom za anticko razdoblje ovoga naselja, a onda i stanjem znanstvenih spoznaja o razvoju graditeljskog nasljedstva između gotike i baroka u sjevernoj Hrvatskoj. U prilog tome govore i rezultati istraživanja A. Horvat, objavljeni u knjizi »Između gotike i baroka« iz godine 1975. u kojoj je istakla i ovo: »U našoj stručnoj literaturi dosada bilo je utvrđeno da su spomenici renesanse u sjevernoj Hrvatskoj vrlo rijetki, da je pojava talijanske renesanse sporadična, da sjeverna Hrvatska nije imala veze s Madžarima, te da je gotika tvrdokorno trajala na tom području do u 17. stoljeće³⁴«. Njezina su istraživanja, suprotno tome, dokazala da se zatečeni kasnogotički oblici modificiraju od konca XV. i tijekom XVI. i XVII. st. pod utjecajem renesansnog duha, koji u ove krajeve dolazi najprije iz srednjoeuropskog kruga, i to iz kulturnog kruga Matije Korvina, a nakon mohačke katastrofe iz Graza i da se, prema tome, u sjevernoj Hrvatskoj najprije ustaljuje tip talijanskog kaštela i fortifikacije, a da se u XVII. st. javlja novi tip jezuitske crkve s kapelama.

Odnos graditeljstva Varaždinske Toplice i sjeverne Hrvatske između gotike i baroka

Naprijed prikazana geneza topličkog kaštela od prvih pisanih potvrda do renesansno koncipirane fortifikacije, uključujući u tu svrhu pregrađenu gotičku crkvu, te kasnija transformacija kaštela u barokni dvorac na renesansnoj osnovi, kao i postupno barokiziranje crkvenih građevina, upravo se uklapa u osnovnu matricu razvoja graditeljstva u sjevernoj Hrvatskoj, kako je to utvrdila A. Horvat.

O davnoj ljepoti prozračne gotičke arhitekture današnje župne crkve još svjedoči samo njena apsida opasana gotičkim pilastrima (kontraforima) čija bi se starost mogla utvrditi po klesarskim znacima, dok sve ostalo pripada postupnim modifikacijama i konačnoj baroknoj obnovi.

Gotička crkva Sv. Ane održala se sve do četvrtine XIX. st. kada je zbog dotrajalosti srušena³⁵.

Rani prodor renesansne arhitekture mogli bismo objasniti činjenicom kako je zagrebački biskup sa svojim Kaptolom rano prihvatio firentinsku renesansu iz korvinskoga kulturnoga kruga, koja je onda imala odjeka i na njihovim posjedima, pogotovo tamo gdje su i na drugim područjima uočena humanistička strujanja. Istraživanja društvenih i kulturnih prilika u srednjovjekovnim Toplicama ukazuju na povezanost kaptolskog posjeda u Toplicama sa zagrebačkim kulturnim krugom³⁶. Renesansne fortifikacije s kulama i opkopima nastaju u Toplicama za vrijeme turskih pohoda na isti način kako se tada utvrđuju i susjedni gradovi.

Ove pokazatelje strujanja humanističkih ideja, uz sačuvane arhitektonske elemente (arkadna rješenja zatvorenog dvorišta) moguće je povezati i s pokazateljima prostorne i vremenske pojavnosti firentinske renesanse između Zagreba i Podravine: Zagreb, Varaždin, Đurđevac. Najvjerojatnije su ti utjecaji stizali u Varaždinske Toplice posredno iz Zagreba. Na povezanost topličkoga sa zagrebačkim graditeljstvom, onim u organizaciji Zagrebačkog kaptola, ukazuju i ovi podaci: gotičke građevine zagrebačke katedrale i topličke crkve potječu iz druge polovice XIII. st.; najstarija poznata utvrđivanja u Toplicama, 1376., poklapaju se s utvrđivanjem Kaptola (dovršeno 1387!); u XV. st. Kaptol u Zagrebu gradi pojačane bedeme (1469.) a oko katedrale od konca XV. pa do početka XVI. st., što se također podudara s gradnjom i utvrđivanjem kaptolskoga kaštela u Varaždinskim Toplicama.

Ranu pojavu baroka, uz zagrebački utjecaj, tumačimo i utjecajem varaždinskoga crkvenog graditeljstva, osobito nakon uspjele protureformacije na varaždinskome području, a u XVIII. st. i zahtjevima županijskih vlasti. Osim toga treba uzeti u obzir i neke posebnosti ovoga vlastelinstva. To je ponajprije **vlastelinski interes da stvori uvjete za razvoj svoje kupališne privrede** sukladno europskim životnim pogledima i potrebama. Zbog toga je bio prisiljen staru kupališnu, već dotrajalu zgradu zamijeniti novom, a od mjesta »bez ikakvih pogodnosti« s početka XVII. st. da stvori poznato kupališno mjesto. Općina trgovišta Toplice često je vlastelinstvu pružala otpor braneći svoja starinska prava, ali i vlastite gospodarske interese u kupališnom privređivanju, što je usporavalo razvojne procese. Kao crkveni feudalac, i kao takav patron župnoj crkvi, Zagrebački je kaptol zainteresiran i za duhovnu obnovu oličenoj u **baroknim crkvenim građevinama kakve pogoduju stvaranju baroknog ugodaja u kupališnom mjestu**. Donacije Kaptola i pojedinih kanonika župnoj crkvi, kao i njezina funkcionalna i arhitektonska povezanost s dvorcem pokazuju kako topličku crkvu u budućim istraživanjima treba cijeniti i kao svojevrsnu dvorsku kapelu. Zahvaljujući takvoj prostornoj organizaciji, održana je sve do danas jedinstvena arhitektonska cjelina barokno obnovljenoga kaštela i crkve, koja je dio hrvatske graditeljske baštine. Dok za antikni kupališni kompleks postoji bogata i atraktivna arheološka dokumentacija, dotle za hrvatske sakralno-fortifikacijske i kupališne cjeline u Varaždinskim Toplicama, osim očuvanih i prepisanih natpisa toga nema. Svjesna manjkavosti arheoloških potvrda iznijetih teza, držim da su i rezultati ovoga istraživanja ograničeni korištenim izvorima.

VII. Problemi zaštite i revitalizacije barokne baštine Varaždinskih Toplica

I u ovaj drugi zadatak našega problema neka nas uvede jedna od misli A. Horvat koja, razmatrajući odnos prema kulturnoj baštini, kaže: »Kultura neke zemlje i sredine ne očituje se u tome što stvara, nego i u tome što i kako umije jednom stvoreno očuvati³⁷«. Prema toj misli i stanje očuvanosti spomeničke baštine u Varaždinskim Toplicama moglo bi biti mjerom kulturnih potreba i tradicije mjesta, ali i kulturne javnosti prije i nakon zakonskih propisa o zaštiti spomenika kulture.

Uz već naprijed obrazložene praktične potrebe i interese kupališne uprave i topličke općine uočeno je da su obnove spomeničkih cjelina bile obavljane suglasno s konzervatorskim stavovima

u nas³⁸. Nakon usvajanja zakonskih propisa provode se i ovdje, od pedesetih godina nadalje, suvremene mjere zaštite antičkoga kupališnog kompleksa i dvorca »Stari grad«. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu sastavio je na temelju povijesnih izvora i komisijskog pregleda iz godine 1962. Evidenciju spomenika kulture za Općinu Novi Marof u koju su zavedene i Varaždinske Toplice pod br. 49. kao urbanistička cjelina, a od br. 50. do 68. opisani su spomenici, odnosno spomeničke cjeline, od toga:

1. antički spomenici (rimske terme i kaptaža vodovoda) Ukupno:	2
2. profani objekti (dvorac, kurija, školska zgrada, građanske kuće)	7
3. sakralni objekti	
a) crkvene građevine	3
b) skulptura	1
4. epitafi	2
5. spomenici NOB-e	4
6. skulptura (suvremena)	1
	<hr/>
Ukupno:	20

Budući da su svi sakralni i profani objekti iz ove evidencije od značenja za razmatrano razdoblje (11 : 20), razmotrit ćemo ih u raščlanjenom prikazu, a taj otkriva da su u proteklom vremenu bili najugroženiji upravo neevidentirani spomenici iz razdoblja renesanse i baroka: zanemareni obrambeni zidovi u raspadanju, narušena cjelina kupališnog kompleksa iz razdoblja 1756.–79. godine i zamalo upropaštene barokne orgulje. (Pregled br. 4.)

Nakon nacionalizacije kaptolskoga posjeda u Varaždinskim Toplicama dvorac je sa svim pratećim objektima iz sklopa utvrda predan na upravljanje Kupališnom lječilištu, odnosno Bolnici za reumatske bolesti i rehabilitaciju, kao sljednici. Pod njihovom upravom dvorac je uz suradnju s Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu temeljito obnovljen 1954. godine tako da je njegovo istočno krilo preuređeno za potrebe Izvršnog vijeća Sabora SRH. Tom je prigodom zatvoren zelenim pojasom sjeverni prilaz crkvi, a u zamjenu je napravljeno novo stubište prema putu uz zapadno krilo dvorca. Ostali prostori dvorca uključeni su u kupališne, odnosno bolničke programe, a u prizemlje smješten Zavičajni muzej. Godine 1960. uvedena je u dvorac tekuća voda, obnovljeni su drveni dijelovi unutrašnjosti, a onda je opet 1973. dvorac bio djelomično obnovljen i opskrbljen centralnim grijanjem. S nakanom da zaštititi cjelokupni prostor ove spomeničke cjeline Bolnica je pribavila projektnu dokumentaciju za obnovu krovništva i fasada dvorca te sanaciju istočne kule. Prigodom izvedbenih radova trebalo bi osloboditi sjeverni pristup crkvi kako bi se ostvarila izvorna cjelina barokiziranoga kaštela. Uspiju li se ostvariti navedene nakane, mogla bi se oživiti cjelokupna povijesna, barokna i kupališna jezgra Varaždinskih Toplica u kojoj bi se kako vanjski tako i unutarnji prostori ispunili sadržajima od značenja za kulturnu i turističku ponudu, dopunjeni i kulturnim priredbama baroknog značaja, prvenstveno u okviru Varaždinskih baroknih večeri. (dalje: VBV)

Drugu značajnu spomeničku cjelinu predstavljaju objekti velike starosti, koji su također postupno barokizirani. To su dvije odvojene sakralno-fortifikacijske cjeline: župna crkva u starogradskome sklopu i kapela Sv. Duha s obrambenim zidom iz XVI. st. Njihovu opstojnost dugujemo ponajprije Zagrebačkom kaptolu, i kao vlastelinu i kao kolatoru župne crkve, Župnom uredu, a onda i staroj topličkoj općini. Nakon provedene nacionalizacije za te se objekte brine isključivo župna uprava, dok su ostaci fortifikacije uz kapelu ostali društveno zanemareni. Suradujući s Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture, uprava župe obnovila je crkvene fasade i krovništva, u župnu crkvu uvedeno je centralno grijanje i osigurano ozvučenje. U njezinoj unutrašnjosti učinjen je najveći zahvat na glavnom oltaru Sv. Katarine na taj način što je u retabl vraćen pripadajući reljef martirija Sv. Katarine, dok je slika zaštitnika župe Sv. Martina

Slika 11. – Barokizirana istočna kula

Snimio: D. Putar

bila najprije uložena u atiku da bi 1974. bila zamijenjena baroknim kipom istoga sveca. Kip je nabavljen nastojanjem sadašnjeg preč. gosp. župnika Andrije Jagečića zamjenom za barokni kip Majke Božje, te je radi usklađenja s oltarnim skulpturama uspješno marmoriran. Bilo bi hvalevrijedno i svako buduće nastojanje da se Robbini oltari dovedu u izvorno stanje, ali ako pak to ne bi bilo moguće, valjalo bi umjetnički vrednovati Antoninijevu postavu topličkih oltara³⁹ i s njom uskladiti ostale oltarne dijelove.

Roemerove orgulje spasio je od nestručne intervencije prof. Ladislav Šaban 1974. godine. Njegovom zaslugom uvedene su u registar pokretnih spomenika kulture od međunarodnog značenja, te je na poziv Regionalnog zavoda izradio i preporuku za njihovu restauraciju⁴⁰. U svome opisu tih orgulja, osim povijesnih podataka o njihovoj izradi i popravku 1932. od tvrtke Lindauer i Majdak, zadivljeno piše o njihovom izvornom baroknome zvuku i o mogućnosti njihova uklapanja u turističke i kulturne programe. Sakralno-fortifikacijska cjelina Sv. Duha sačuvana je još od XVI. st. Prigodom posljednje obnove fasade, 1989. godine, otkriveno je na kapeli nekoliko stupnjeva pregradnji, koji su konzervirani i naznačeni u fasadi. Posljednja temeljita obnova i zaštita obrambenoga zida izvedena je 1886. godine prigodom ».. bijeljenja kapele ..« pod utjecajem pojačanog zanimanja za hrvatske povijesne spomenike, a pod vodstvom župnika Peroka. Obnovom zida zatvoren je sjeverni prilaz i otvoren novi na njegovoj zapadnoj strani s ugrađenim vratima. Cijeli zid je onda prekriven crijepom. Prilog za tu obnovu dao je i Metel barun Ožegović u iznosu od 10 forinti⁴¹. Između dva svjetska rata obratio se je molbom topličkoj općini radi ponovne obnove zida Josip Čabrian, no kako do obnove uslijed rata nije došlo, tome fortifikacijskom objektu prijeti rušenje. Činjenica da se u sklopu nalaze i sačuvane grobnice s nadgrobnim spomenicima Antunu Kukuljeviću Sackinskom i majci Metela Ožegovića, Jozefini

Ožegović, koji su pod zaštitom, a uz njih i zanemareni grob oca Marije Ružičke Strozzi, ova cjelina ne bi se smjela tretirati kao »sakralni objekt – crkvice s grobljem«⁴² već onako kako to ustvari jest: sakralno-fortifikacijska cjelina sa zaštićenim spomenicima od povijesno-kulturnog značenja.

Poseban problem zaštite su i loše restaurirane barokne slikarije u toj kapeli i u zavjetnome pilu, a budući da su isto tako loše restaurirane i Antoninijeve freske u župnoj crkvi, sve bi njih trebalo stručno restaurirati i pri tom istražiti i starije oslikane slojeve. Zadnji je čas da se obnove slova na kamenome epitafu Antuna Kukuljevića Sakcinskog⁴³ jer su uklesana slova gotovo nečitljiva, iako su bila obnovljena pozlatom 1971. godine. Obiteljski prilog za tu obnovu dao je i prof. Šaban, pa je tada uz južni zid kapele ureden i cvjetnjak, no i taj je zapušten.

Ova zanimljiva cjelina, bude li uredena kao park s pogledom na bednjansku dolinu i Kalničko gorje, mogla bi se prema potrebi pretvoriti u prirodnu ljetnu pozornicu. Zamisao oživljavanja barokne baštine, osobito barokne glazbe na Roemerovim orguljama, potječe još iz

Slika 12. – Orgulje prije restauracije

Foto: D. Puttar

Slika 13. – Naš rad na obnovi orgulja

Foto: Lj. Tomašković

prvih godina VBV-i iz pera Ladislava Šabana, a 1979. godine on se u svome elaboratu za restauraciju tih orgulja zalaže za reprize pojedinih programa VBV-i u Varaždinskim Toplicama, navodeći: »... jer već odavna postoji vrlo ostvariva želja, a i uvjeti, da se pojedine priredbe poznatih Varaždinskih baroknih večeri prebace kao repriza i u Toplice. U tom tako istaknutom zdravilišnom krugu bila bi to kulturna manifestacija ne samo velikih umjetničkih nego i humanih dimenzija, što valja istaknuti...«

Usljedili su pokušaji da se to ostvari u okviru jubilarnih proslava, topličke 1980. i varaždinske 1981. godine, no orgulje nisu bile osposobljene. Na prijedlog Mjesne zajednice Varaždinske Toplice općinski fond kulture odobrio je početna sredstva za izradu elaborata s troškovnikom za njihovu restauraciju koji je prijavljen za Republički natječaj za zaštitu spomenika kulture.

Predstojeća izmjena prometne regulacije izgradnjom zaobilaznice pruža mogućnosti za oživljavanje funkcije starogradskog trga i kupališne promenade.

Slika 14. – Obnovljene orgulje

Foto: M. Ozmeć

VIII. Zaključak

Prostorni sklop starogradske spomeničke cjeline u Varaždinskim Toplicama sastoji se od dva dijela: od renesansno koncipirane osnove baroknoga dvorca s unutarnjim dvorištem, koje s južne strane i jugozapadnog ugla zatvara barokizirana gotička građevina župne crkve iz druge polovice XIII. st., te od ostataka istočnog dijela utvrde s barokiziranom kulom. Arhivski i povijesni izvori kao i tlocrtna dispozicija kompleksa pokazuju da takav nije nastao odjednom 1376. godine, već da se je razvijao postupno od srednjovjekovne utvrde i kaptolske kurije u renesansni kaštel, koji je u vrijeme turskih ratova proširivan i vanjskim renesansnim fortifikacijama s kulama; od početka XVII. st. kaštel se postupno pregrađuje i krajem stoljeća, 1695. godine, preuređen je u vlastelinski barokni dvorac s unutrašnjim dvorištem tako da je i nadalje u njegovu sastavu, i to i unutarnjom vezom, ostala župna crkva. Kao svaki vlastelinski dvorac, i ovaj je imao svoje gospodarsko-upravne i luksuzne rezidencijalne prostore. Prikazani razvojni

stupnjevi pokazuju kako se je ova spomenička cjelina razvijala sukladno s osobitostima graditeljstva između gotike i baroka u sjevernoj Hrvatskoj. Zagrebački kaptol je, kao crkveni feudalac i kao zemaljski gospodar, imao u trgovištu ulogu organizatora graditeljskih pothvata, ne samo radi utvrđivanja kaštela i naselja nego i na području kupališnog i sakralnoga graditeljstva. Kao što je do prestanka turske opasnosti topličko graditeljstvo bilo podređeno obrambenim zahtjevima, ono se nakon toga postupno prilagođuje potrebama razvoja kupališta i kupališnoga mjesta. Uslijed toga se naselje, upravo u razdoblju baroka, razvija u suvremeno kupališno mjesto. Značajnu ulogu u njegovu razvoju imale su i barokizirane crkve: župna, opremljena baroknim orguljama i mramornim oltarima vrhunskih majstora baroka, i povijesna sakralno-fortifikacijska cjelina uz kapelu Sv. Duha.

Zbog uočenih osobitosti ovih spomeničkih cjelina, a radi njihove pravilne zaštite, bilo bi dobro da se opsežna arheološka istraživanja antičkog kupališta prošire i na hrvatsko povijesno razdoblje, da se na sačuvanim spomenicima izvedu restauratorski i konzervatorski radovi, te da se na temelju njih provede revalorizacija i dopuna evidentiranih spomenika kulture s obzirom na njihovu višenamjensku funkciju.

SAŽETAK

Darovnicom hrvatskog bana Aleksija srednjovjekovni posjed TOPLICA (TOPLISSA) postao je negdje početkom XII. st. vlasništvom Kaptola zagrebačkog. Razvoj topličke tvrde može se pratiti tek od prvog nam poznatog zapisa iz god. 1376. koji govori o neprekidnom utvrđivanju. Početkom XV. st. to je dobro organizirano vlastelinstvo koje u trgovištu Toplica ima osim ostalih kuća, gospodarskih zgrada i kupališta posebnu kuriju, valjda u sklopu tvrde, a krajem stoljeća već postoji renesansni kaštel (castellum). U vrijeme turskih ratova, osobito tijekom XVI. st., prevladava renesansna fortifikacijska arhitektura: kaštel je znatno proširen obrambenim zidovima s vanjskim kulama i opasan opkopom i nasipima. Tada je nastala i druga sakralno-fortifikacijska cjelina uz kapelu Sv. Duha. Nagodba, sklopljena između Kaptola i topličkih podanika 1612. god., pokazuje da je Zagrebački kaptol već početkom XVII. st. namjeravao poduzeti opširne radove, i to ne samo u kaštelu nego i u kupalištu kao i crkvama. Kaštel je temeljito popravljen i pregraden 1617. te 1655. god. čime je zapravo započela njegova barokizacija. U barokni vlastelinski dvorac prepravljen je 1695. god. zadržavši renesansnu osnovu i okolna utvrđenja. Želeći unaprijediti kupališnu privredu Kaptol je nastojao izgraditi novo kupalište, no kako to 1606. god. nije uspjelo, pregradnjom je osuvremenjena prastara drvena kupališna zgrada. U mjestu je postojao gostinjac, ali ugledni kupališni gosti odsjedali su u kaštelu i u kaptolskim kućama, a neki su podigli i vlastite kuće. U XVIII. st. naselje se sustavno razvija u suvremeno kupališno mjesto, a 1779. god. sagrađena je nova »Konstantinova kupelj«. Kao patron župne crkve zagrebački kaptol zalagao se za obnovu i opremanje sakralnih objekata. Župna crkva barokizirana je 1761. god. a 1765. u njoj je postavio svoje orgulje znameniti graditelj Antonius Roemer iz Graza. U vrijeme obnove zagrebačke katedrale ovamo su 1884. god. premještena dva mramorna barokna oltara Francesca Robbe. Iza obnove župne crkve barokizirana je i kapela Sv. Duha i postavljen zavjetni pil Sv. Fabijana i Sebastijana. Obnovom starogradske barokne cjeline, a posebno restauracijom orgulja, mogla bi se revitalizirati barokna jezgra Varaždinskih Toplica.

BAROCKERBE VON VARAŽDINSKE TOPLICE MIT EINEM RÜCKBLICK AUF DESSEN SCHUTZ UND WIEDERBELEBUNG

Zusammenfassung

Das mittelaltarlische Gut TOPLICA (TOPLISSA) wurde durch Spende des kroatischen Bans Aleksius am Anfang des XII Jahrhunderts zum Besitz des Zagreber Kaptols. Die ersten schriftlichen Spuren vom Bau der Festung, die von ständigen Festigungsarbeiten zeugen,

stammen aus dem Jahre 1376. Anfangs des XV Jahrhunderts war das schon ein gut organisiertes herrschaftliches Gut, auf dem im Martort Toplica außer üblichen Wohnhäusern, Wirtschaftsgebäude, öffentlichen Bädern, eine separate Kurie wahrscheinlich innerhalb der Festung, bestand und am Ende desselben Jahrhunderts war hier schon ein Renaissance-Kastell vorhanden. In der Zeit der türkischen Kriege, besonders im Laufe des XVI Jahrhunderts herrschte bereits fortifikatorische Renaissancearchitektur vor: das Kastell wurde durch Schutzmauern mit äußeren Festungstürmen erheblich erweitert und mit Schutzgräben und Dämmen umgeben. Zu jener Zeit entstand neben der Kapelle des Hl. Geistes noch eine andere sakrale fortifikatorische Gesamtheit. Das zwischen Kaptol und den Untertanen aus Toplice im Jahre 1612. getroffene Übereinkommen weist darauf hin, daß das Zagreber Kaptol bereits am Anfang des XVII Jahrhunderts die umfangreichen Arbeiten zu unternehmen beabsichtigte und dies nicht nur im Kastell sondern auch in der Badeanstalt sowie in den Kirchen. Das Kastell wurde im Jahre 1617. sowie 1655. gründlich restauriert und umgebaut, wodurch eigentlich sein Umbau im Barockstil beginnt. Im Jahre 1695. wurde es endgültig in ein herrschaftliches Barockschloß umgebaut wobei jedoch Renaissance als Grundstil bewahrt wurde und umgebende Festungen erhalten geblieben sind. Um die Badwirtschaft zu fördern, trachtete das Kaptol eine neue Badeanstalt aufzubauen. Da dies jedoch im Jahre 1606 mißlang, wurde durch Umbau das ursprüngliche mit Bädern ausgestattete Gebäude aus Holz modernisiert. Im Badeort gab es einen Gasthof (Hospitale), die angesehenen Badeortgäste stiegen jedoch im Kastell und in Kaptolshäusern ab, einige aber bauten sogar eigene Häuser auf. Im XVIII Jahrhundert entwickelte sich der Ort planmäßig zu einem modernen Badeort und im Jahre 1779. wurde ein neues »Konstantin-Bad« errichtet. Als Patron der Pfarrkirche setzte sich das Zagreber Kaptol für die Erneuerung und Ausstattung der Sakralobjekte ein. Die gotisch Pfarrkirche wurde zeitgemäß nach und nach modifiziert und im Jahre 1761. erhielt sie die heutige Barockform. Im Jahre 1765 hat der berühmte Orgelbauer Antonius Roemer aus Graz seine Orgel in diese Kirche eingebaut. Zur Zeit der Erneuerung des Zagreber Doms wurden im Jahre 1884. in diese Kirche zwei Barocke Marmoraltäre von Francesco Robba verlegt. Nach der Renovierung der Pfarrkirche wurde auch die Kapelle Hl. Geistes im Barockstil umgebaut sowie eine kleine Votivkapelle Hl. Fabianus und Sebastianus aufgestellt. Durch Renowierung der alten städtischen barocken Gesamtheit, besonders aber durch Orgelrestaurierung konnte der Barocke Kern von Varaždinske Toplice wiederbelebt werden.

PRILOZI

Pregled br. 1)

Grupe arhivskih izvora

Grupa izvora – oznaka	God.	Sadržaj
1) Isprave:		
A HAZU, Zagreb: Liber rubeus, I	1420.	Povelja-povlastice trgovištu Toplica
KAZ, ACA; F 26 nr, 12/1	1612.	Nagodba Kaptola s topličkim i kelemenskim podanicima
F 56, nr. 13	1617.	Sudska presuda podanicima iz Toplica i okolnih sela
F 60, nr. 6 i nr. 70	1640. 1662.	Kaptolske donacije – kaptolske kuće
2) Pisma i naredbe:		
KAZ; ACA: F, 59, nr 6	1376.	Kaptolsko pismo službenicima i topličkim podanicima
F 60, nr 26	1559.	Kaptolsko pismo kaštelanu
F 60, nr: 64, 66, 68, 69, 74, 78.	od 1610 do 1685.	Kaptolska korespondencija s uglednim kupališnim gostima.
F 59, nr. 5	1672.	Kaptolsko pismo topličkom prefektu Brezariću
u Vis. Varad.	1761/2	Pismo župnika Travinića Kaptolu – barokna obnova župne crkve.
3) Inventari:		
KAZ, ACA: F. 60, nr. 19	1497.	Izjava topličkog župnika prigodom popisa inventara župne crkve
J. Barlè, o.c. st. 305–310	1655. 1696.	Popis inventara u kaštelu
4) Kanonske vizitacije:		
Nadbiskupski arhiv Zagreb	1649. 1745.	pregradnja kapele Sv. Duha nova župna kurija
Vis. Varasd.	1763.	kaptolska zaklada za učitelja-orguljaša
	1765. 1768.	podaci o orguljama i orguljašu
5) natpisi i zapisi:		
	1695.	barokna obnova – dvorac (portal)
	1745.	oltar BD Marije; desno od ulaza (kapela)
I. Kukuljević S.	1761.	barokna obnova župne crkve
L. Šaban	1765.	postava orgulja
o.c.	1771.	bojanje i pozlata kućišta
portal	1774.	barokna obnova kapele Sv. Duha

Pregled br. 2)

Usporedni pregled razvoja »Staroga grada«, sakralnih objekata i kupališta od XIII. do kraja XVIII. st.

1) Stoljeće godina	2) Stari grad-dvorac	3) Sakralni objekti	4) Kupalište	5) Ostali pokazatelji
XII XIII druga pol.	nepoznato			(1242) mongolska provala: razvaljena crkva
XIV 1376.	utvrđivanje-	uz gotičku crkvu		
XV 1420.	kaptolska kurija (curia)		kupalište (vasorum et balnei..«)	obveza: popravljjanje
oko 1480/90. 1491/2. 1497.	kaštel (castellum) kaštel opustošen »in castello«	vjerojatno u sklopu kaštela kapela Sv. Duha (in kamenie..«)		provale i pustošenja (1471. i 1491/2.)
XVI poč. oko 1526. i nadalje	obnova i proširenje kaštela renesansne fortifikacije s vanjskim kulama, opkopom i nasipima	sakralne fortifikacije	drvena kupališna zgrada (1559; kanonici na liječenju)	»kuća« Kirinić
XVII 1606. 1607. 1607. 1612. 1617. 1649. 1655. 1672. 1695. 1696.	popravljanje krovišta *Pripreme za popravak i gradnju: kaštela, crkvi i kupališta Popravljanje, pregradnja i dogradnja Popravljanje i pregradnja kaštela (»curia arcis« u sklopu kaštela) Obustava daljnjeg utvrđivanja Barokna obnova: vlastelinski dvorac Dvorac u sklopu vanjskih utvrda	Pregradnja kapele Sv. Duh	Započelo zidanje kupališta: obustavljeno Pregradnja drvenog kupališta gostinjac (»apud hospitale«)	Nagodba: radne obveze. Sudska presuda
XVIII poč. 1712–15. 1745. 1752. 1756. 1760–62. 1763. 1765. 1771. 1774. o. 1777. 1778. 1779.	Pregradnja istočne kule Rušenje nasipa, zatrpavanje opkopa, uređenje prilaza	Zavjetni pil Nova župna kurija–oltar BDM. Barokna obnova župne crkve Orgulje A. Roemera Bojanje orgulja Barokna obnova kapele Sv. Duha Popravljanje župnih zgrada	Uređenje termalnog izvora, šetališta/parka. Hotel Trošna i nehigijenska zgrada Izgorjela kupališna zgrada: Novo zidano kupalište	Otkrivena ploča cara Konstantina Zaklada za učitelja -orguljaša Stradalo i naselje. Nova školska zgrada

* O započetim radovima svjedoči navod u »Nagodbi« iste godine »..pošto prestanu radovi oko crkve..«

Pregled br. 3)

Usporedni pregled prostorija u kaštelu od 1655. i u dvorcu 1696.

R. br.	1655. god.	Prostorije u kojima je obavljena inventarizacija	1696. god.
1.	in camera nova		1. in camera
2.	in domo nova, in qua castellanus habitat		2. in domo castellani
3.	in domo familiae		3. in domo familiae
4.	in domo dominorum		4. in domo dominorum
5.	in culina		5. in culina
6.	in cellario		6. in cellario intra castellum ab oriente, in cellario alio ab occidente sive post ecclesiam, in cellario a meridia, extra arcem apud hospitale, in cellario extra castellum.
7.*	in curia arcis		7. in camerula penes domu castellani
			8. in cubicello Bolticza dicto
			9. in cubicello penes
			10. in culina superior
			11. supra domum castellani
			12. intra portam
			13. in area
			14.** in basta seu stuba ad septemtrionem
			15. in basta ad orientem

* U njoj su tada bile uskladištene drvene dašćice za obnovu krovišta. (pro reparatione arcis necessarios)

** Budući da je ovdje navedena sjeverna, a ne zapadna kula (ad septemtrionem!), trebalo bi utvrditi i njen položaj između dosad poznatih – istočne i zapadne.

Pregled br. 4)

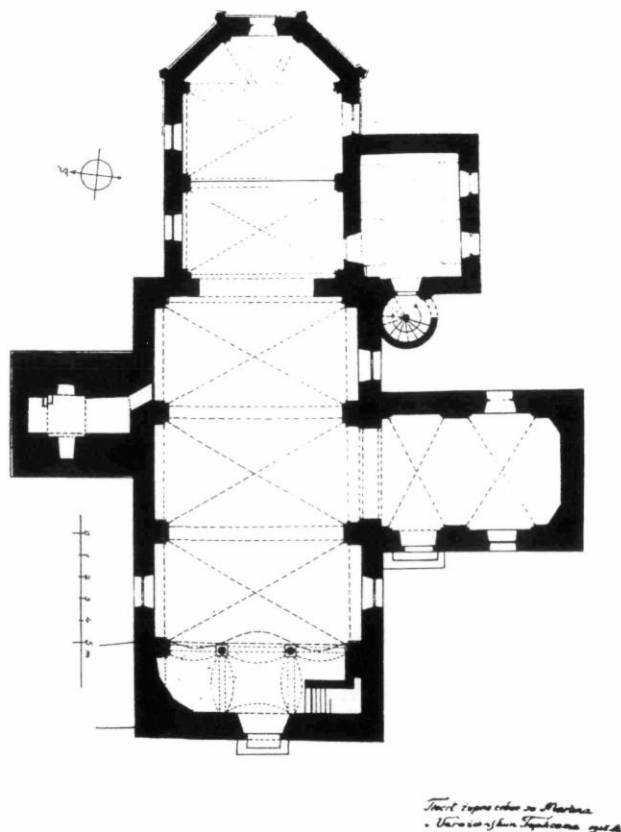
Spomenici kulture (XIII.–XVIII. st.) u Varaždinskim Toplicama prema evidenciji iz 1962. god.

Karakter spomenika	R. br. evidencije	Spomenik	Stoljeće
Sakralni: a) gradevina	68.	Župna crkva Sv. Martina, barokizirana	XIII.
	52.	Crkvice Sv. Duha na ostacima predmongolske crkvene gradevine, barokizirana	XV. XVIII.
	58.	Zavjetni pil Sv. Fabijana i Sebastijana	XVIII.
b) skulptura	64.	Statua Sv. Ane (iz gotičke kapele)	
Profana arhitektura:	51	»Stari grad«, fortifikacija, dvor Barokni dvorac	XIV. XVII.
	67.	Kurija – župni dvor	XVIII.
	54.	Građanske kuće (2)	XVI.
	55.	Građanska kuća (pregrađena istočna kula)	XVI/XVIII.
	50.	Građanska kuća	XVIII.
	66.	Školska zgrada	XVIII.

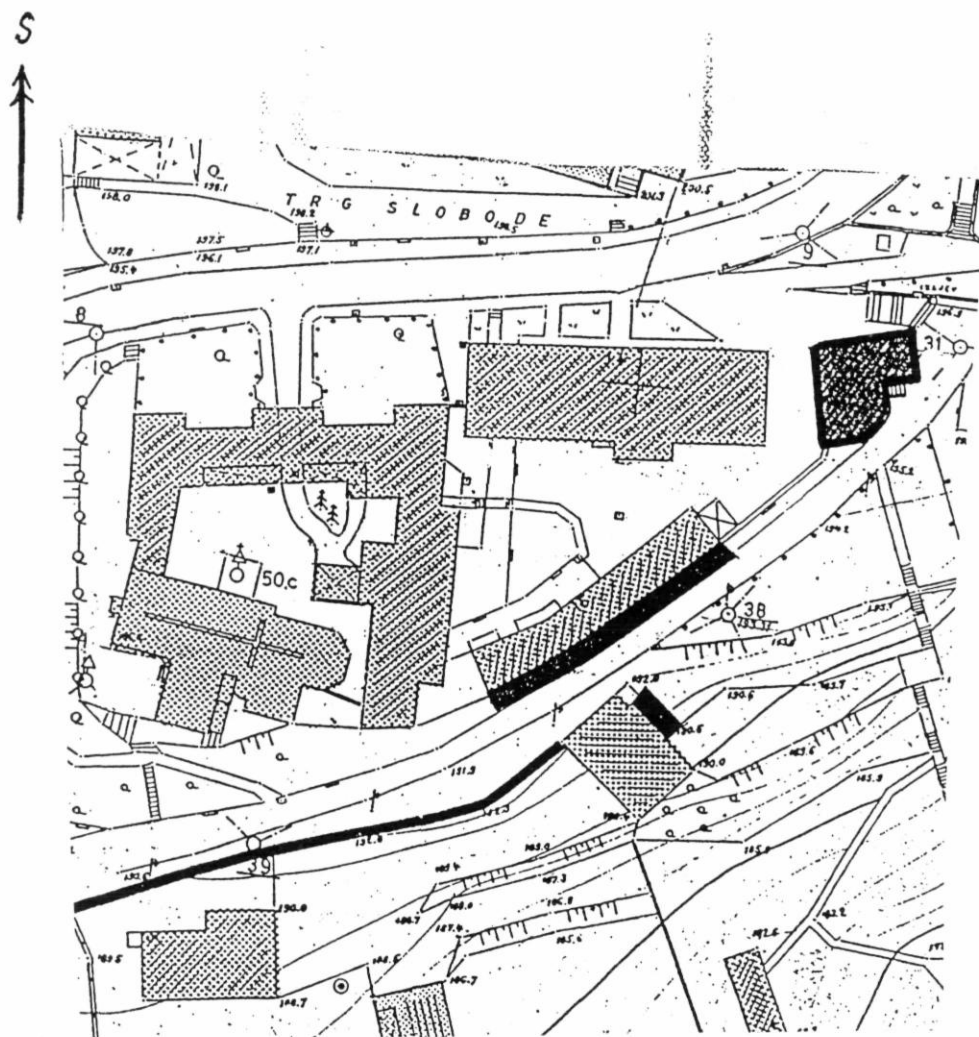
Ukupno: 11 spomenika/spomeničkih cjelina : 20 evidentiranih spomenika kulture u Varaždinskim Toplicama

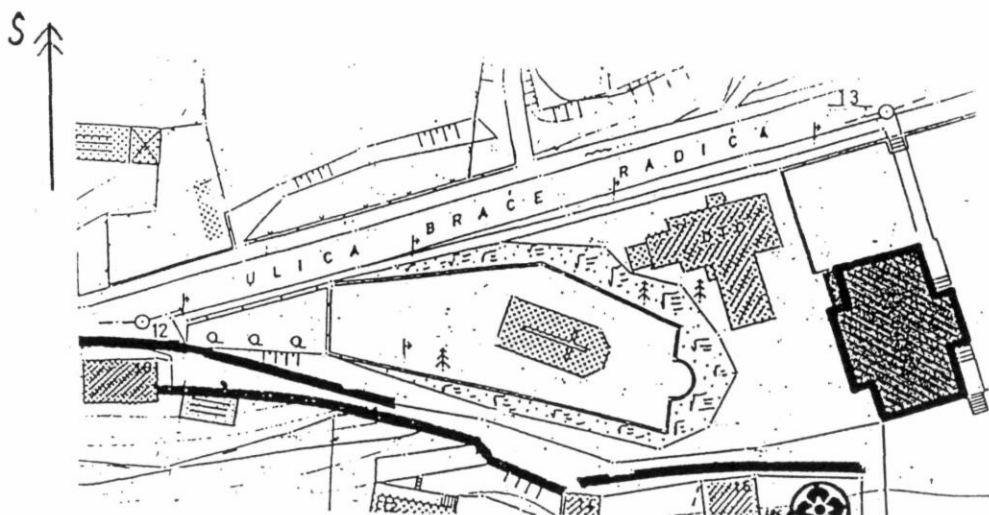
Pregled pokazuje da ovom evidencijom nisu obuhvaćeni kupališni objekti iz XVIII. st., vjerojatno zbog toga što je pregradnjom kupališne zgrade »Konstantinove kupelji« bio narušen njezin izgled, no kako ona i najstariji hotel postoje unutar zaštićene urbanističke zone, i njih bi trebalo evidentirati radi još uvijek moguće obnove i revitalizacije ove stare kupališne zone. Isto tako iz evidencije su izostale i barokne orgulje A. Roemera koje su naknadno zaštićene kao pokretni spomenik kulture od međunarodnog značenja (Rješenje RZZSK Zagreb, br. 02 UP/I 256/1 od 13. IV 1976.). Barokni oltari F. Robbe zastupljeni su samo u opisu crkve pa tako nisu njegove mramorne skulpture zastupljene u gornjem pregledu. Prilikom revalorizacije spomeničke baštine trebalo bi ispraviti i datacije pojedinih spomenika.

TLOCRTI I POLOŽAJNI NACRTI

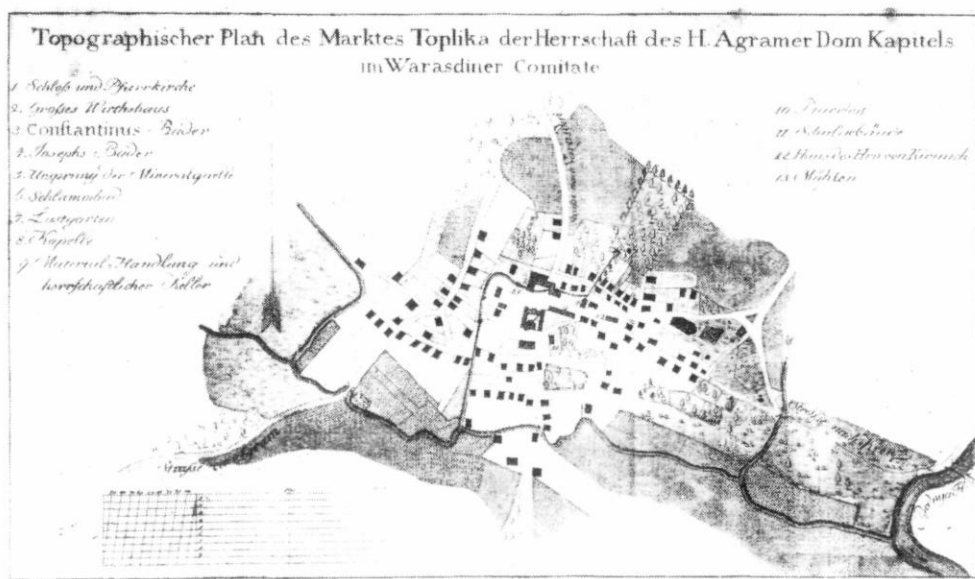

Tlocrt župne crkve Sv. Martina u Varaždinskim Toplicama
Izvor: Spomenica župe – 1863. – 1989.

Tlocrt i položajni nacrt spomeničke cjeline Sv. Duh
 Kapela Sv. Duha s ostacima obrambenog zida. Istočno: školska zgrada iz 1878. godine
 Izvor: Izvod iz provedbenog urbanističkog plana Varaždinskih Toplica

Na topografskom planu se jasno razabiru osnovne urbanističke cjeline koje su, prema baroknim principima organizacije prostora, bile oblikovane u XVIII. stoljeću. Gradnjom jednokatne hotelske zgrade 1756. godine uz sjeverni je rub gradskoga trga, zasnovana nova kupališna zona u kojoj je 1779. podignuta kupališna zgrada »Konstantinove kupelji«. U staroj kupališnoj zoni se vidi uređeno termalno vrelo sa starim parkom i nova zgrada pučke kupelji (1819.). Na jugu i jugozapadu uređena je župna, a u smjeru jugozapada, uz stari toplički trg, i trgovinska zona. Barokna cjelina starogradskog trga narušena je novom regulacijom prometnica tek sredinom XIX. stoljeća.

BILJEŠKE

1. Citirane radove vidi u popisu literature od br. 1. do 23.
2. Tkalčić K. I.: o.c. pod br. 9, st. 28.–29. i br. 25, st. 23.; Filipan B.: o.c. pod br. 24., st. 383. i br. 29, st. 227.
3. Renesansa i barok razmatrani su u ovome radu kao kulturno-povijesni pojmovi i životni stilovi, i kao umjetničko razdoblje u njihovoj interakciji.
4. Metoda socijalne psihologije koja uz vanjske pretpostavlja i unutarnje uvjete organizma u stvaralačkom procesu.
5. U dostupnoj literaturi nema podataka o sustavnom arheološkom istraživanju srednjovjekovnog naselja i njegovog kupališta, osim što su poznati neki pojedinačni slučajni nalazi. To bi se moglo objasniti postojećim povijesnim izvorima, koji govore da vijesti o kupalištu nema sve do XVII. st. Arhivski izvor o srednjovjekovnom kupalištu iz god. 1420. ostao je nezapažen u povijesno-balneološkim prikazima sve do 1980. godine, kada je na njega upozoreno u okviru razmatranja kulturnih prilika Toplica u XV. vijeku, a onda i raspravljeno u prilogama o razvoju srednjovjekovnog kupališta: Filipan B.: o.c. br. 26. i 29. Drugi mogući razlog je dominantan znanstveni interes za istraživanje značajnog i atraktivnog kompleksa antičkih termi, koje se sustavno provode od 1952. godine.
6. Vidi »Pregled« br. 1 i br. 2.
7. Na to upućuje zapis iz godine 1497. u kojemu stoji da je u »castellu« pod kojim se podrazumijeva **utvrđeni grad renesansno koncipirane četverokutne osnove sa zatvorenim dvorištem**, bila pohranjena crkvena škrinja, kada bijaše opustošen. Prema povijesnim izvorima procijenjeno je da je to moglo biti 1492. godine, odnosno da je renesansni kaštel mogao nastati između 1480.–1490. godine, pod utjecajem renesansnih ideja korvinskoga kulturnog kruga. Osobitost ovoga kaptolskog kaštela je u tome što u svome sastavu ima crkvu i dvorište s arkadnim rješenjima poput kaštela viteških redova.
8. Tkalčić K. I.: o.c. br. 9, st. 86.; Barlè J.: o.c. br. 12, st. 299.
9. Dokumenti: o.c. br. 41.
10. Tkalčić K. I.: o.c. br. 25; Filipan B.: o.c. br. 26, st. 2. i br. 37. st. 59. Podatak o srednjovjekovnoj kaptolskoj kuriji nije bio uočen i zbog ranijih neprikladnih prijevoda; Tkalčić u slobodnom prijevodu toga dijela isprave sveo je i kuriju pod kaptolske kuće, a Klaić N. u objavljenom prijevodu isprave navodi uz kuće i stanove (Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Školska knjiga, Zagreb, 1972.). Tek se u prijevodu Sabadoš – Zmajlović, u radu Filipan B. o.c. 31, poštuje izvorni tekst povelje »... kuće i kurija ..«.
11. Kao što Kaptol bijaše pristaša kralja Matije, tako je i u ovom sukobu stao na stranu njegovog sina Ivaniša Korvina i kralja Vladislava II. Stoga ne čudi da je izvršen istodobni napad njemačkih četa i na utvrđeno sjedište kaptolskoga veleposjeda u Toplicama.
12. Čabrian J.: o.c. br. 1, st. 20.
13. »Kuća Kirinić« prema procjeni iz godine 1526.
14. Faksimil kaptolskoga pisma objavljen u radu Filipan B.: o.c. br. 26. i 37.
15. Barlè J.: o.c. br. 12, st. 300.
16. Godine 1672., 7. studenog, piše Kaptol topličkom prefektu Brezariću da tvrde više ne utvrđuje nego što je prije bila, Barlè J.: o.c. br. 12, st. 300.
17. I ovaj naziv potvrđuje njegovu starost, kao što isto tako utvrđuje i A. Horvat ističući kako je **toplčki stari kaptolski kaštel** pregrađen u dvorac, za razliku od novosagrađenih kaštela u XVI. st.
18. Navod u »Evidenciji«, o.c. br. 40, »Od starog inventara se nije sačuvalo ništa« može se odnositi samo na najstariji, onaj iz XVI. i XVII. st., ali dijelovi mlađeg stilskog namještaja su pohranjeni u Zavičajnom muzeju (pozlaćena garnitura) i u skladištima Bolnice.
19. Bojničić J.: o.c. 11, st 361; Dr. Hacquet u knjizi »Oryctographia Carniolica«, Leipzig, 1778.–1784. Kako je 1606. godine započeta gradnja kamene zgrade, lokacija bi se možda mogla utvrditi.
20. Barlè J.: o.c. br. 12., st. 310.
21. Kriglović M.: o.c. br. 34, st. 15–6. Marijan Kriglović bio je zaposlen u Kupališnom lječilištu od 1956. do 1958. godine, kada je obnavljao toplčki park. Čabrian Josip, opisujući uređivanje novih parkova 1820.–24., navodi: »Stari veliki park iznad glavnog vrela bio je također znatno povećan« o.c. br. 1, st. 26. Topografski plan trgovišta Toplica, 1822., o.c. br. 49.
22. Zdravstveno-političke mjere Sonnenfelsova priručnika uprave u Habsburškoj monarhiji **uključuju kupališta i lječilišta u zdravstvene ustanove.**

23. Izjava Cener Đure, zidarskog majstora i potomka obitelji Belavić. A. Horvat : »U mjestu je niz zgrada iz XVIII.–XIX. st.« o.c. br. 18, st. 491.
24. Katastarski plan Varaždinskih Toplica, 1866., br. 51. i 52.
25. Konzervatori ih određuju različito: Szabo – otpornjaci, A. Horvat – kontrafori, komisija 1962. – pilastri, što su preuzeli i autori povijesnih pregleda.
26. Inventar župne crkve prikazali su: A. Horvat, o.c. br. 7, st. 418; Horvat-Pintarić V.: o.c. br. 13; Kukuljević S. I.: o.c. br. 10 i br. 14; Šaban L.: o.c. br. 15, br. 42.; Spomenica, o.c. br. 47.
27. U sastavu stare topličke crkvene župe bile i sadašnje u Ljubeščici i u Svibovcu. Ljubeščica se osamostalila 1788. a Svibovec 1790. godine. Župljani iz sela Ljubeščice bijahu 1777. u sporu s topličkim župnikom Travinićem pa mu uskratit će doprinos za popravak župnoga dvora u Varaždinskim Toplicama, ali nakon postignute nagodbe Ljubeščica se obvezala da će iskopati i dovesti 60 kola kamena za popravak župnih zgrada u Varaždinskim Toplicama; o.c. br. 41.
28. Prema Čabrianu bočna kapela je nadograđena nešto poslije barokizacije crkve, o.c. br. 1, st. 19; u »Evidenciji« pak piše da je dograđena istodobno. Budući da je pismo župnika Travinića prethodilo rješenju od 18. siječnja 1763., može se zaključiti da je barokna pregradnja, započeta 1760., bila građevinski dovršena 1761. kako pokazuje Kukuljevićev epigraf, a da se unutarnje uređenje odvijalo 1762. godine.
29. Kukuljević ga navodi pod tim imenom, župnici pak, Kralj i Zadravec, pak oltarom Majke Božje Žalosne, kakav je došao na njegovo mjesto, ali tek 1912. godine.
Roemerov zapis nije pronašao u orguljama L. Šaban, no još postoji nada da je sačuvan u Majdakovoj ostavštini, a moguće i u arhivi »Svete Cecilije«. Kako L. Šaban i M. Hrg nisu našli u Nadbiskupskom arhivu potvrde za isplatu orgulja, vjerojatnost je da ih je isplatio župnik. Moguće se račun sačuvao među arhivalijama tvrtke Werner u Grazu!?
30. Tadašnji župnik Juraj Kralj (od 1873. do 1904.) rođen je u Trakošćanu, a umro u Varaždinu 13. rujna 1915. kao varaždinsko-čazmanski kanonik. Franjo Gašparić, od 1860. godine zagrebački kanonik, upravitelj biskupskih i kaptolskih dobara, za biskupa posvećen 1888.; u Varaždinskim Toplicama imao je veliki vinogradski posjed.
31. Marković je, vjerojatno omaškom, naveo umjesto Varaždinskih Krapinske Toplice (o.c. br. 19, st. 33)
Epitafi: redovnički prior Godfridus Szahiyex ( ) »ac veteranus hospes.. 2. VII. 1840.; Isidori Ab. Hochreiter, zagrebački i čazmanski kanonik, VIII 1859.
Za župnu kriptu nužni su istražni radovi kao i za kriptu u kapeli Sv. Duha koja je, čini se, služila lokalnom plemstvu i uglednim mještanima.
32. Ti oltari sličje Robbinim oltarima u župnoj crkvi, ali kako su oslikani prije premještanja u topličku crkvu, moguće je da su slikani prema priručniku Pozza iz 1698. »Perspective pictorum et architectorum«. Slike su obnavljane 1813. (je li onda moguće već i 1822?) i 1912.
33. Prema procjeni J. Čabriana pil je podignut u vrijeme epidemije kuge 1710. i 1712. godine. Crkva istoimenim svecima u Varaždinu podignuta je ranije, 1681. godine. Navod u »Evidenciji« vjerojatno se odnosi na obnovu ili preinaku pila.
34. Horvat A.: o.c. br. 7 st. 449.
35. Velika je vjerojatnost da je izvorna gotička arhitektura župne crkve žrtvovana davno prije njezine barokizacije, kada je preoblikovana u fortifikacijski elemenat kaštela, a ipak se još uvijek svrstava u gotičke crkve Hrvatskog zagorja. Gotička kapela Sv. Ane ucrтана je još 1822. u topografskom planu Toplica, o.c. br. 50.
36. Filipan B.: o.c. br. 31, st. 24.–31.
37. Horvat A.: o.c. br. 7, st. 454.
38. U Varaždinskim Toplicama djelovali su naši prvi konzervatori: Ivan Kukuljević Sakcinski, Izidor Kršnjavi 1911. i Đuro Szabo 1915. god.
39. U citiranom radu V. Horvat – Pintarić ne spominje se Antonini; podatak iz Spomenice župe, o.c. br. 47. Kukuljević je opisao ove oltare onakvima kakvi su bili postavljeni u zagrebačkoj katedrali, ali njegova datacija nije točna (1660. i 1671.) zbog toga što je Robba sklopio ugovor s kanonicima Matom Mužinićem i Andrijom Grličićem dana 11. prosinca 1727. Oltar Sv. Katarine izrađen je 1733. a Sv. Barbare 1738. godine. Prema tome, opisani grbovi s anđelima pripadaju starijim oltarima, a poznato je da anđeli nisu Robbin rad.
40. Šaban L.: dokumenti, o.c. br. 43. i br. 44. Zatim u radu o.c. 15, st. 55. piše: »A. zvuk, kad ga slušamo danas – divan. Čisti orguljski zvuk nepatvorenog baroka, kakav i pripada u barokni ambijent topličke crkve. Bez pretjerane zvučnosti, zaista primjerena zvuka veličini prostora ne odviše velike crkve, topličke orgulje osvajaju jedrošču svojih principala, toplih gedeckta, oblinom zvuka otvorenih drvenih

flauta, tako karakterističnih za južnonjemačku, točnije štajersku školu. Upravo po ovim svojstvima topličke orgulje postaju pravi dragulj historijskog našeg instrumentarija, dostojne da se načine orguljaške snimke stare glazbe. Današnja dispozicija od deset registara ne traži apsolutno nikakvu dopunu, a također ne treba dirati u starinski sistem »skraćene najdublje oktave...«.

41. Eduard Perok, toplički župnik od I. XI. 1863. do smrti I. I. 1873. suradnik i prijatelj Ivana Kukuljevića Sakcinskog.
42. Takva kvalifikacija utječe na način zaštite, ali dovodi i do zabune, osobito u formulaciji »Crkvice na groblju« u opisu A. Horvat.
43. U sklopu ove studije realizirano je ovo: 1993. restaurirane su orgulje i već se od 1992. dio koncerata VBV odvija u Varaždinskim Toplicama, a 1994. izložena je dokumentacija o Roemerovim orguljama u Hrvatskoj, posebno o obnavljanjima i restauraciji topličkih, u sklopu međunarodnog simpozija o Antoniusu Roemeru i njegovu djelu. Uvođenjem kulturnih sadržaja iz popratnih programa VBV započela je revitalizacija starogradske cjeline. Radi zaštite i revitalizacije spomeničke cjeline Sv. Duh predloženo je da se i ona uvrsti u urbanistički plan povijesne jezgre. U suradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture Varaždin obnovljen je i grob Antuna Kukuljevića Sakcinskog. Restauraciju orgulja izveo je njemački dipl. graditelj i restaurator orgulja Wolfgang J. Braun, Bickelsberg – 7463. Pregled orgulja obavio je 20. listopada 1992. godine uz prof. Cristophera Bosserta, a elaborat je odobrio Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. Republički fond kulture odobrio je interventna sredstva za sanaciju istočne kule. Slike br. 12, 13 i 14 u o.c. br. 54.

IZVORI

1. ČABRIAN J.: Pregled povijesti Varaždinskih Toplica, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, Zagreb, br. 5, 1966. i II izdanje, Turističko društvo i Muzej Varaždinskih Toplica, Zagreb, 1973.
2. HAJDUK S. i LUETIĆ A.: Povijest naselja i razvoj balneološko-medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice, 1981.
3. GRABAR Ž. i HAJDUK S.: Varaždinske Toplice, Turistkomerc, Zagreb, 1982.
4. GRUPA AUTORA: Varaždinske Toplice – u povodu 150. obljetnice utemeljenja trajne lječničke službe u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice, 1990.
5. SZABO Đ.: Hrvatsko zagorje, Spektar, Zagreb.
6. ĐURIĆ T. i FELETAR D.: Stari gradovi, dvorci i crkve SZ Hrvatske, III. izd.
7. HORVAT A.: Između gotike i baroka, Zagreb, 1975.
8. MOHOROVIĆIĆ A.: Graditeljstvo u Hrvatskoj, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
9. TKALČIĆ I. K.: Sumporne Toplice kraj Varaždina u Hrvatskoj, Zagreb, 1869.
10. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI I.: Nadpisi, srednjovječni i novovjeki na crkvama javnih i privatnih zgrada u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1891.
11. BOJNIČIĆ I.: Iz Varaždinskih Toplica XVII. vijeka, Vjesnik Kr. hr. slav. dalm. zem. arhiva. God. XVII, sv. 3 i 4. Zagreb, 1915.
12. BARLÈ J.: Nekoji prilozi za povijest kaptolske tvrde u Varaždinskim Toplicama, Vjesnik Arheološkog društva, br. 12, 1912.
13. HORVAT V. PINTARIĆ: Francesco Robba, Zagreb, 1961. (cit. o.c. 7).
14. KUKULJEVIĆ S. I.: Prvostolna crkva zagrebačka, Zagreb, 1856.
15. ŠABAN L.: Povijest orgulja župne crkve u Varaždinskim Toplicama, Kaj, br. 11 1974.
16. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb, 1966.
17. Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1971.
18. Enciklopedija likovnih umjetnosti, I–IV, JLZ, Zagreb, 1966.
19. Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Školska knjiga, Zagreb, 1980.
20. BATUŠIĆ S.: Umjetnost u slici, Matica hrvatska, Zagreb, 1957.
21. ČRNJA Z.: Kulturna historija Hrvatske, Epoha, Zagreb, 1964.
22. IVANČEVIĆ R.: Umjetničko blago Hrvatske, Jug. revija i IRO: Motovun.
23. OBAD ŠČITAROCI M.: Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja, Zagreb, 1991.
24. FILIPAN B.: Razvojni put geografskog imena Varaždinske Toplice, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU 2, Varaždin, 1988.

25. TKALČIĆ I. K.: Izprave XV. vijeka iz »Crvene knjige« zagrebačkog kaptola, Starine XI, JA, 1879.
26. FILIPAN B.: Topličko kupalište od XV. do XVIII. st. u arhivskim izvorima, katalog izložbe, Varaždinske Toplice, 1990.
27. KLAIĆ V.: Povijest Hrvata, IV, NZ, MH, Zagreb, 1975.
28. KLAIĆ V.: Povijest Hrvata, V, NZ, MH, Zagreb, 1975.
29. FILIPAN B.: Prilog istraživanju razvoja srednjovjekovnog kupališta u Varaždinskim Toplicama, Acta medicorum 7, Varaždin, 1981.
30. GRUPA AUTORA: Varaždin u XVIII stoljeću i političko-kameralni studij Zagreb-Varaždin, 1972.
31. FILIPAN B.: Pet stoljeća narodne prosvjete i školstva u Varaždinskim Toplicama, I dio, Školske novine, Zagreb, 1980.
32. Povijest svijeta, pogl. Nastanak modernog svijeta, Naprijed Zagreb, 1977.
33. FRIEDEL E.: Kultura novog vremena, knj. I. Zagreb, Minerva.
34. KRIGLOVIĆ M.: Stari parkovi varaždinskog kotara, Zagorski kalendar, 1960.
35. TKALČIĆ K. I.: Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada, Zagreb, 1885.
36. HOFFILLER V.: Radnje ljubljanskog kipara Franje Robbe u Zagrebu, Vijesnik hrv. arheološkog društva N. s. 14, 1915/19, Zagreb, 1919.
37. FILIPAN B.: Topličko kupalište u arhivskim izvorima od XV do XVII stoljeća, rasprave i građa za povijest znanosti, knjiga 7, HAZU Zagreb, razred za medicinske znanosti, 1992.
38. Provedbeni urbanistički plan Varaždinskih Toplica.
39. Projekt za sanaciju krovišta i fasada Staroga grada u Varaždinskim Toplicama (tehnički opis), DP DOD, Lepoglava, 1990. u arhivi Bolnice..., Varaždinske Toplice.
40. Plan obnove perivoja, Zagreb, 1987, u arhivi Bolnice... Varaždinske Toplice.
41. Evidencija spomenika kulture Općine Novi Marof, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb.
42. KUKULJEVIĆ S. I.: Nadpisi... (Toplice Varaždinske), Zagreb, 1891.
43. ŠABAN L.: Prijedlog za restauraciju Roemerovih orgulja – Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb (kopija u posjedu autorice).
44. Rješenje RZ za zaštitu spomenika kulture o registraciji Roemerovih orgulja, u arhivi Župnog ureda Varaždinske Toplice (u posjedu autorice).
45. Zapisnici kanonskih vizitacija, izvodi u latinskoj transkripciji, Nadbiskupski arhiv, Zagreb.
46. ANDROIĆ-JURIČAN.: Prilozi građi za historiju školskog područja općine Novi Marof, 1638–1936., GAV, Varaždin, 1968.
47. Spomenica župne crkve Sv. Martina, 1863–1989, Varaždinske Toplice.
48. Izjava Cener Đure.
49. A HAZU: Liber rubeus, I.
50. Topographischer Plan des Marktes TOPLIKA der Herrschaft des H. Agramer Dom Kapitels im Warasiner Comitate, L. Zelenko, 1822.
51. Tlovid Topličke okolice – Plan der Umgebung von Toplitz, 1863.
52. Katastarski plan Varaždinskih Toplica, 1866.
(Dokumenti od br. 49. do 51.: Katastarski ured SO Novi Marof i Zavičajni muzej Varaždinske Toplice).
53. W. J. BRAUN.: Kostenvoranschlag über Restaurierungsarbeiten der Orgel in der kath. Kirche in Varaždinske Toplice.
54. Filipan B. i W. J. Braun: Barokne orgulje Antoniusa Roemera u župnoj crkvi Sv. Martina – 1765–1993. Varaždinske Toplice, 1993. (prospekt).

Primljeno: 1992-6-30